This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

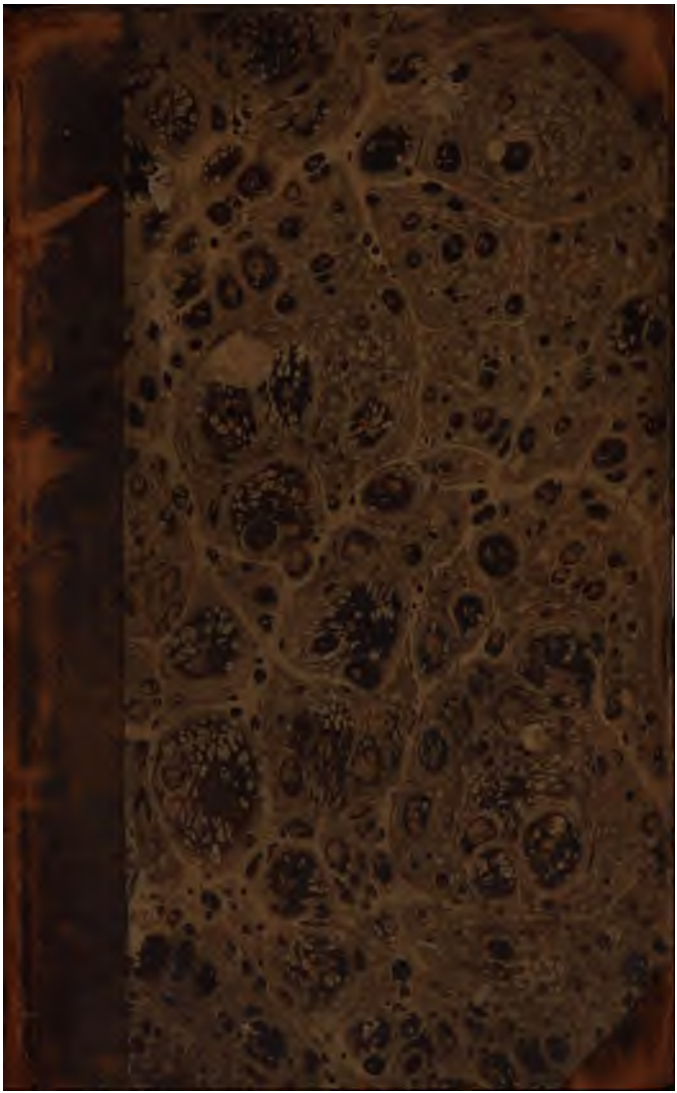

29475+6

Alan Drayton

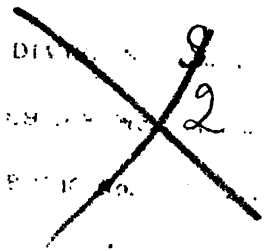

DIV[illegible] 9
[illegible] 2
[illegible] No.

[illegible] BOOK is part [illegible]
[illegible] DRAYTON LIBRA[illegible]
[illegible]
[illegible] DRAYTON GREEN[illegible]
[illegible]

29475+6

Alan Drayton

DIVISION 8

SHEET No. 2

BOOK No.

THIS BOOK is part of the
GRINKE and DRAYTON LIBRARY
at South [illegible] was [illegible]
to T. DRAYTON GRINKE, of [illegible]
[illegible] Lancaster, [illegible] in the [illegible]

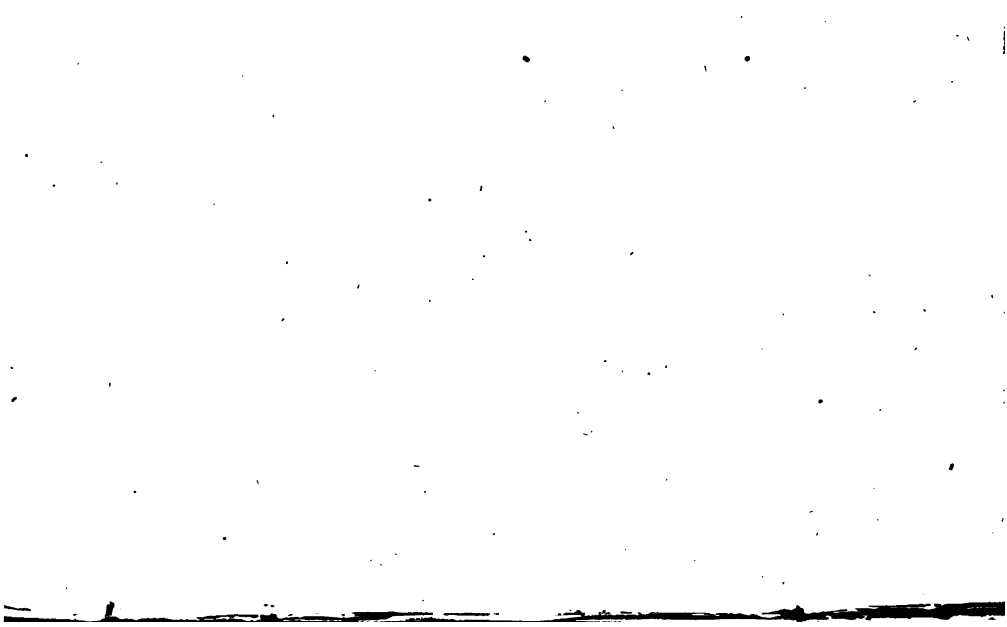

The Librarian,
Bodleian Libr
Oxford

Dear Sir,

Herewith
of the de Officiis, a

Yours
Ern

69 Ladbroke Grove
W. 11
9 Jan. 1920

An American copy
With compliments
Faithfully
J. J. Robson

Drayton Tennessee

M. T. CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBRI TRES.

HANC NOVAM ET PRIMAM EDITIONEM AMERICANAM,

Accuratè recensuit

D. H. BARNES, A. M.

POUGHKEEPSIÆ:

IMPENSIS PARACLETE POTTER.

1814.

D.

BODLEIAN
10 JAN 1920
OXFORD

P. & S. Potter's Pt.

ARGUMENTUM

LIBRI PRIMI.

Cum Cicero, Reipublicæ libertate sublatâ, se ad philosophiæ studium retulisset, multôsque illustres ejus locos Latinis literis illustrâsset; suscepit ad filium, Athenis studiis literarum operam dantem, de officiis scribere, non modò, ut hic quoque locus, qui latissimè patet, Latinis literis illustraretur, sed etiam, quòd esset ætati Ciceronis filii & auctoritati parentis aptissimus. Quanquam autem hæc quæstio communis est omnium philosophorum; tamen his penè propria est, qui summum bonum honestate metiuntur, nempe Academicorum, Peripateticorum, & Stoicorum, qui in constituendo summo bono verbis magis, quàm re, discrepabant. Secutus ergo Cicero est in hac quæstione potissimùm Stoicos, & ex eorum fontibus, judicio arbitratúque suo, quantum, quóque modo visum est, hausit. Traditâ officii & definitione & divisione, quinque facit genera deliberationis in consilio capiendo: primum, honestúmne factu sit an turpe, quod in deliberationem cadit: alterum, conducátne an noceat: reliqua verò, ubi cum honesto pugnat id quod videtur utile, & cùm aliud alio honestius aut utilius videtur, utrum alteri sit præponendum. In tres igitur partes totam disputationem distribuit, quarum prima est de honesto, altera de utili; sed dupliciter utraque; & tertia de comparatione eorum. Primùm formam quandam honesti exhibet à naturâ humanâ ductam, ejúsque quatuor partes facit, sapientiam, justitiam, temperantiam, & fortitudinem seu magnitudinem animi, ex quibus singulis certa quædam officia nascuntur, cap. 4. Ac de his quat-

uer partibus fusè disputat, & quomodo ab iis officia ducantur, ostendit, cap. 5. 42. Huic disputationi subjicit de comparatione honesti, de duobus honestis utrum honestius, cap. 43. &c. ERNESTUS.

ARGUMENTUM

LIBRI SECUNDI.

Hoc libro de utili agitur, quæ erat altera pars totius de officiis disputationis constituta. Utile autem est vel opinatum, quod ab honesto discrepat, vel verum, quod cum honesto est conjunctum, & naturâ confusum, & totum in virtute à Cicerone constituitur. Sed quoniam quæcunque ad vitam hominum tuendam & ad utilitatem nostram pertinent, aut sunt hominum opere perfecta, aut sine eorum auxilio comparari non possunt; hominésque hominibus plurimùm obesse & prodesse possunt: relictis omnibus, docet, conciliandos esse animos hominum, & ad usus nostros adjungendos: quod quomodo fieri possit, non in singulis modò hominibus, sed etiam in multitudine & populo universo, fusè demonstratur, sed ita, ut omnis amor atque benevolentia hominum à virtute & honestate arcessatur, tanquam à justitiâ, sapientiâ, liberalitate, fide, humanitate, hospitalitate. Ad utilitatem verò quoniam pertinet etiam valetudo, pecuniæque curatio; quomodo valetudo sustentetur, & pecunia honestè quæratur, ostendit. In comparatione autem utilitatum, cùm vel externa commoda cum commodis corporis, vel corporis commoda cum externis, aut commoda corporis inter se, aut externa cum externis comparentur, non dubium esse pronuntiat, quin major utilitas minori sit anteponenda, hâc tamen lege, ne ab honesto deflectatur. ERNESTUS.

ARGUMENTUM

LIBRI TERTII.

Hic liber de comparatione honestatis & utilitatis agit, quæ erat tertia propositæ disputationis pars. Negat Cicero aut dubitandum esse, aut unquam dubitari, utrùm id, quod utile videatur, honesto sit anteponendum ; sed tempora incidere, quibus quod turpe haberi soleat, honestum videatur : tanquam, cùm turpe sit, occidere aliquem, si tyrannus occidatur, non modò non turpe, sed etiam gloriosum videri ; in quo non anteponatur utile honesto, sed honestas utilitatem sequatur. Itaque, ut sine ullo errore dijudicari possit, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formulam quandam constituit, è Stoicorum disciplinâ, quam si quis in comparatione rerum sequatur, nunquam ab officio recedat. Ea hæc est : Detrahere aliquid alteri, & alterius incommodo suum augere, est contra naturam : pro multorum autem incolumitate & salute labores & molestias suscipere, secundùm naturam est. Hanc legem qui servaverit, nunquam aberrabit, neque aut temporibus perturbabitur, aut Jure Civili, quo quæ conceduntur, turpia quidem plerisque non videntur, sed sunt tamen sæpissime, cùm formulæ constitutæ, hoc est, legi naturæ repugnant. Ex hac formula deinde multas quæstiones propositas, quibus officium ex temporibus exquiritur, explicat. ERNESTUS.

MARCI TULLII

CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER PRIMUS.

I. QUANQUAM te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis institutisque philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem & urbis; quorum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis; tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophia solùm,sed etiam in dicendi exercitatione feci: idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem,nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris; ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptôs & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum,& disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra leges, non multùm à Peripateticis

dissidentia, (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus,) de rebus ipsis utêre tuo judicio; nihil enim impedio; orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatè dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vindicare.

Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solùm orationes meas, sed hos etiam de philosophiâ libros, qui jam illos ferè æquârunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequeretúrque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen; ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere; & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidéque facere potuisse. Eodémque modo de Aristotele & Isocrate judico; quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum.

II. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eò ordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ. Nam cùm multa sint in philoso-

phia & gravia, & utilia, accuratè copioséque à philosophis disputata, latissimè patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis; neque forensibus, neque domesticis in rebus; neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo.

Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim, qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic, si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ, quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ, tradi possunt, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maximè honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igi-

tur hoc quidem tempore, & hac in quæstione potíssimum Stoicos, non ut interpretes; sed (ut solemus) è fontibus eorum, judicio arbitrióque nostro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, antè definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci: ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

III. Omnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint: num quod officium aliud alio majus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris, explicandum.

Atque etiam alia divisio est officii. Nam & medium quoddam officium, dicitur, & perfectum. Perfectum officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem commune officium καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod, cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Triplex igitur est, (ut Panætio videtur,) consilii capiendi deliberatio. Nam, honestum ne factu sit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anqui-

runt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatémque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint juvare & suos, conducat id necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile: cùm enim utilitas ad se rapere, honestas contrà revocare ad se videtur, fit ut distrahatur deliberando animus, afferátque ancipitem curam cogitandi.

Hac divisione, (cùm præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit,) duo prætermissa sunt; Nec enim solùm utrùm honestum, an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Itémque duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primùm igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili; pòst de comparatione eorum disserendum.

IV. Principio generi animantium omni est à naturâ tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur, declinétque ea, quæ nocitura videantur, omniáque, quæ sint ad vivendum necessaria, anquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causâ, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. Sed inter hominem & belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantùm, quantùm sensu movetur, ad id solum, quod adest, quódque præsens est, se accommodat, paullulum admodum sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem (quòd rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt, earúmque progressus, & quasi antecessiones non ignorat, si-

magnitudóque tum in augendis opibus utilitatibusque & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despiciendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam & ordinem adhibentes, honestatem & decus conservabimus.

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maximè naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur & ducimur ad cognitionis & scientiæ cupiditatem; in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, & malum, et turpe ducimus. In hoc genere et naturali, et honesto, duo vitia vitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. Alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multámque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdémque non necessarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honestis & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in astrologiâ C. Sulpicium audivimus; in geometriâ Sex. Pompeium ipsi cognovimus; multos in dialecticis, plures in jure civili. Quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio à rebus gerendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: à quâ tamen sæpe fit intermissio; multique dantur ad studia reditus; tum agitatio mentis, quæ ——— acquiescit, potest nos in studiis cogni-

tionis etiam sine operâ nostrâ continere. Omnis autem cogitatio motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene beatéque vivendum, aut in studiis scientiæ, cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

VII. De tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, & vitæ quasi communitas, continetur. Cujus partes duæ sunt. Justitia, in quâ virtutis splendor est maximus; ex quâ boni viri nominantur: & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuriâ: deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ: sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas, Arpinatum dicatur: Tusculanus, Tusculanorum. Similisque est privatarum possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cujusque fit, eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique, obtigit, id quisque teneat: eo si quis sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. Sed quoniam, (ut præclarè scriptum est à Platone) "non nobis solùm nati sumus, ortûsque nostri partem patria vindicat, partem amici:" atque ita placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fundamentum est autem justitiæ fides ; id est, dictorum, conventorúmque constantia & veritas. Ex quo (quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiosè exquirunt, unde verba sint ducta) credamus, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem. Sed injustitiæ genera duo sunt : unum eorum, qui inferunt ; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam, qui injustè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio. Qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causâ de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur ; cùm is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt : in quo vitio latissimè patet avaritia.

VIII. Expetuntur autem divitiæ tum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem : ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in republicâ princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantiâ & copiâ ; quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda ; sed fugienda semper injuria est.

Maximè autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latiùs patet. Nam, quicquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisque ingeniis plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur.

Sed in omni injustitia permultùm interest, utrùm perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis est, & ad tempus: an consultò, & cogitata fiat injuria. Leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferendâ quidem injuriâ satis dictum est.

IX. Prætermittendæ autem defensionis, deserendique officii plures solent esse causæ. Nam, aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ; aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; "quòd in veri investigatione versentur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse." Nam, dum alterum justi-

tiæ genus assequuntur, inferendâ ne cui noceant injuriâ ; in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debeant, deserunt. Itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos : æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè fit, si est voluntarium.

Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam : qui altero injustitiæ genere vacant, in alterum in currunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.

Quoniam igitur, duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res antè constituimus, quibus justitia continetur; facilè, quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare : est enim difficilis cura rerum alienarum ; quanquam Terentianus ille Chremes *humani nihil à se alienum putat.* Sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt, quàm illa, quæ cæteris, (quæ quasi longo intervallo interjecto videmus,) aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites, æquum sit, an iniquum : æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio cogitationem significat injuriæ.

X. Sed incidunt sæpe tempora, cùm ea, quæ maximè videntur digna esse justo homine, eóque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria : ut reddere depositum, promissum facere, quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, et non servare, sit justum : referri enim

decet ad ea, quæ posui in principio, fundamenta justitiæ : primùm, ut ne cui noceatur ; deinde, ut communi utilitati serviatur.

Cùm tempora commutantur, commutatur officium ; & non semper est idem : potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit : nam si (ut in fabulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset orbatus : ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit ; quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia ; nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui promiseris. Contra officium est, majus non anteponi minori : ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris ; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur.

Jam illis promissis standum non esse quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit ? quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Existunt etiam sæpe injuriæ calumniâ quâdam, & nimis callidâ, sed malitiosâ juris interpretatione : ex quo illud, *summum jus summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republica multa peccantur : ut ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ indutiæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeo-

nem, seu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus à senatu datum, cùm ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupidè quid agerent, ne appetentur; atque ut regredi, quàm progredi mallent. Id cùm utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca in omni re fugienda est talis solertia.

XI. Sunt autem quædam officia etiam adversùs eos servanda, à quibus injuriam acceperis; est enim ulciscendi & puniendi modus; atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessiêrit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse ne quid tale posthac, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Atque in republica maximè conservanda sunt jura belli: nam, cùm sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; cúmque illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuriâ in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos, Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et Numantiam funditùs sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum: in quo si mihi esset obtemperatum, si non optimam, at aliquam rempublicam

quæ nunc nulla est, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt: in quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum.

Ac belli quidem æquitas sanctissimè feciali populi Romani jure perscripta est; ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum antè sit & indictum. Pompilius imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo. Marci quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit, " se audisse, eum missum fact-
" um esse à consule, cùm in Macedonia Persico
" bello miles esset: monet igitur, ut caveat, ne
" prœlium ineat; negat enim jus esse, qui miles non
" sit, pugnare cum hoste."

XII. Equidem illud etiam animadverto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ, *aut status dies cum hoste:* itémque, *adversùs hostem æterna auctoritas.* Quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum, quicum bella geras, tam molli

nomine appellari ? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas; à peregrino enim recessit, & propriè in eo, qui arma contrà ferret, remansit.

Cùm verò de imperio decertatur, bellóque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt: ut enim, cùm civi aliter contendimus, si est inimicus, aliter, si competitor : cum altero certamen honoris & dignitatis est ; cum altero capitis & famæ : sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret ; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis, illa præclara :

Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis :
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare hera, quâve ferat fors,
Virtute experiamur : & hoc simul accipe dictum ;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est :
Dono, ducite, doque, volentibus cum magnis diis.

Regalis sanè, & digna Æacidarum genere sententia.

XIII. Atque etiam si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda : ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam missus esset, jurâssetque se rediturum ; primùm, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit ; deinde, cùm retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti da-

Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem, etiam adversùs infimos justitiam esse servandam : est autem infima conditio & fortuna servorum ; quibus, non malè præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis : operam exigendam ; justa præbenda.

Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude fiat injuria : fraus, quasi vulpeculæ ; vis, leonis videtur : utrumque homine alienissimum : sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

XIV. Deinceps, ut erat propositum, de beneficentia ac liberalitate dicatur : quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius : sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, ne obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris : deinde, ne major benignitas sit, quàm facultates : tum, ut pro dignitate cuique tribuatur ; id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores judicandi sunt : & qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eâdem sunt injustitiâ, ut si in suam rem aliena convertant.

Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur : hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quâcunque ratione. Id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecunia

rum translatio à justis dominis ad alienos non debet liberalis videri: nihil est enim liberale, quod non idem justum.

Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quàm facultates: quòd, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi & auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam licet plerosque non tam naturâ liberales, quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis, quàm à voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati.

Tertium est propositum, ut in beneficentiâ delectus esset dignitatis; in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras utilitates officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt.

XV. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus plenéque sapientibus, sed cum iis, in quibus præclarè agitur, si sunt simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maximè, ut quisque maximè virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestiâ, temperantiâ, hâc ipsâ, de quâ jam multa dicta sunt, justitiâ. Nam fortis animus, magnus in homine non perfecto, nec sapien-
[illegible]ntior plerumque: illæ virtutes virum bo-
[illegible]ntur potiùs attingere.

Atque hæc in moribus. De benevolentiâ autem, quam quisque habeat erga nos, primùm illud est in officio, ut ei plurimùm tribuamus, à quo plurimùm diligimur : sed benevolentiam, non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potiùs & constantiâ judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, major quædam cura adhibenda est : nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est.

Quòd si ea, quæ utenda acceperis, majore mensurâ, si modò possis, jubet reddere Hesiodus; quidnam beneficio provocati facere debemus ? annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt, quàm acceperunt ? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre ; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt ? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi : demus, nécne, in nostra potestate est : non reddere, viro bono non licet, modò id facere possit sine injuriâ.

Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi ; nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est : multi enim faciunt multâ temeritate quâdam, sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati : quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, consideratè, constantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referendâ gratiâ, si cætera paria sint, hoc maximè officii est, ut quisque maximè opis indigeat, ita ei potissimùm opitulari : quod contrà sit à plerisque ; à quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimùm inserviunt.

XVI. Optimè autem societas hominum conjunctióque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturâ principia sint communitatis & societatis, humanæ, repetendum altiùs videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate : ejus autem vinculum est, ratio & oratio ; quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungítque naturali quâdam societate. Neque ullâ re longiùs absumus à naturâ ferarum ; in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus : justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus : sunt enim rationis & orationis expertes.

Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est : in quâ omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas : ut quæ descripta sunt legibus & jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est ; *amicorum esse omnia communia.* Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod, ab Ennio positum in unâ re, transferri in multas potest ;

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit :
Nihilo minùs ipsi lucet, cùm illi accenderit.

Unâ ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia ; non prohibere aquâ profluente ; pati ab igne ignem capere, si quis velit ; consilium fidele deliberanti dare ; quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem

utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt: eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *Nihilominùs ipsi lucet;* ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

XVII. Gradus autem plures sunt societatis hominum: ut enim ab infinitâ illâ discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur. Interius etiam est, ejusdem esse civitatis; multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines præterea & familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ. Arctior verò colligatio est societatis propinquorum: ab illâ enim immensâ societate humani generis in exiguum angustúmque concluditur.

Nam, cùm sit hoc naturâ commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est; proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones; pòst consobrinorum sobrinorúmque, qui, cùm unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui; quæ propagatio & soboles origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio benevolentiâ devincit homines & caritate; magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia.

Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti: illud enim honestum, quod sæpe dicimus, etiam

si in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur ; tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo bonorum : in quibus enim eadem studia sunt, eædémque voluntates, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso ; efficitúrque id, quod Pythagoras vult in amicitiâ, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis ; quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ illi devinciuntur societate.

Sed, cùm omnia ratione animóque lustrâris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrûm : cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares ; sed omnes omnium caritates patria una complexa est ; pro quâ quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus ? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, & in eâ funditùs delendâ occupati & sunt & fuerunt.

Sed si contentio quædam & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii, principes sint patria & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus : proximi, liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium : deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maximè, quos antè dixi : vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes,

in amicitiis vigent maximè: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

XVIII. Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit: ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum. Sunt quædam officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in fructibus percipiendis, quàm aut fratrem aut familiarem. At, si lis in judicio sit, propinquum potiùs & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo exercitatióque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat; ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas.

Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magnâ laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, (ut facimus ipsi:) sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis ferè diximus.

Intelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno elatóque, humanásque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest;

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem; Illa virago viri.

Et si quid ejusmodi;

——— Salmaci,
Da spolia ——— sine sudore & sanguine.

Contráque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque gesta sunt, ea, nescio quomodo, quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris : hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cnæus & Publius Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilésque alii : maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si justitiâ vacat, pugnátque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est : non enim modò id virtutis non est, sed potiùs immanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis & malitiâ, laudem est adeptus : nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud : Non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à justitiâ, calliditas potiùs, quàm sapientia est appellanda ; verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices, veritatis amicos, miniméque fallaces esse volumus ; quæ sunt ex mediâ laude justitiæ.

Sed illud odiosum est, quòd in hâc elatione & magnitudine animi facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur : ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi ; sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ita

maximè vult princeps omnium, vel potiùs solus esse. Difficile autem est, cùm præstare omnibus concupiêris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico, ac legitimo jure patiantur : existúntque in republicâ plerumque largitores & factiosi, ut opes quàm maximas consequantur, & sint vi potiùs superiores, quàm justitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius : nullum enim tempus est, quod justitiâ vacare debeat.

Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam. Vera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maximè naturam sequitur, in factis positum, non in gloriâ judicat : principémque se esse mavult, quàm videri : etenim, qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillimè autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus est sanè lubricus, quòd vix invenitur, qui, laboribus susceptis periculisque aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

XX. Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum despicientiâ ponitur, cùm persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorúmque sit, admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. Altera est res, ut, cùm ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles; sed & vehementer arduas, plenásque laborum & periculorum tum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent.

Harum rerum duarum splendor omnis & amplitudo, addo etiam utilitatem, in posteriore est: causa autem & ratio efficiens magnos viros est in priore; in eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus; si & solum id, quod honestum sit, bonum judices; & ab omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerísque & præclara videntur, parva ducere; eâque ratione stabili firmâque contemnere, fortis animi magnique ducendum est: & ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vitâ fortunâque versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est magnæque constantiæ.

Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem & hæc videnda: & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quàm amare divitias: nihil honestius magnificentiúsque, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro quâ magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potiùs aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam.

Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine & voluptate animi & iracundiâ: ut tranquillitas animi & securitas adsit, quæ affert cùm constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerint, ad otiúm-

que perfugerint: in his & nobilissimi philosophi longéque principes, & quidam homines severi & graves, nec populi nec principum mores ferre potuerunt: vixerúntque nonnulli in agris, delectati re suâ familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne quâ re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium est, sic vivere ut velis.

XXI. Quare, cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo & parvo. In quo neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed & facilior & tutior, & minùs aliis gravis aut molesta, vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinémque aptior, eorum, qui se ad rempublicam & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit, rempublicam non capessentibus, qui excellenti ingenio doctrinæ sese dedidérunt; & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ graviore causâ impediti, à republicâ recesserunt, cùm ejus administrandæ potestatem aliis laudémque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia & magistratus, iis non modò non laudi, verùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quòd gloriam contemnant & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parùm sibi constent: voluptatem severissimè contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamiâ; atque ea quidem non satis constanter.

Sed iis, qui habent à naturâ adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscendi magistratus, & gerenda respublica est: nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempublicam, nihilo minùs quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, &, quam sæpe dico, tranquillitas animi atque securitas: si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiáque victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minùs multa patent in eorum vitâ, quæ fortuna feriat; & quo minùs multis rebus egent; & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causâ majores motus animorum concitantur, majoráque efficienda rempublicam gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus.

Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem: in quo ipso considerandum est, ne aut temerè desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, priùs, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

XXII. Sed, cùm plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiverunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniísque plerumque contingit; eóque magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clariorésque, quàm bellicæ: quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quàm Solonis, illustri-

us; citetúrque Salamis, clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primùm constituit Areopagitas; non minùs præclarum hoc, quàm illud, judicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit: at ille verè, à se adjutum Themistoclem; est enim bellum gestum consilio senatûs ejus, qui à Solone erat constitutus.

Licet eadem de Pausaniâ Lysandróque dicere; quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur, tamen ne minimâ quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & parentiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cùm versaremur in republicâ, Qu. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis & vir & imperator, in exscindendâ Numantiâ reipublicæ profuit, quàm eodem tempore P. Nasica privatus, cùm Ti. Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non solùm ex domesticâ est ratione; attingit etiam bellicam, quoniam vi manúque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab invidis & improbis audio;

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma cessere? neque enim in republicâ periculum fuit gravius unquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiáque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civium del-

sa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta unquam in bello tanta ? qui triumphus conferendus ? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus ; in quibus plus etiam, quàm in his, operæ studiique ponendum est.

XXIII. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificóque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi curâ & cogitatione : in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipublicæ præsunt, quàm qui bellam gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata ; ut M. Catonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit auctoritas.

Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo : sed cavendum, ne id bellandi magis fugâ, quàm utilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur ; sed præsenti animo uti & consilio, nec à ratione discedere. Quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & ali-

quanto antè constituere quid accidere possit in utramque partem; &, quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, *non putâram*. Hæc sunt opera magni animi & excelsi, & prudentiâ consilióque fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam & belluarum simile est: sed, cùm tempus necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudiníque anteponenda.

XXIV. De evertendis autem diripiendísque urbibus, valde considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter; idque est viri magni, rebus agitatis, punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortunâ recta atque honesta retinere: ut enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant; sic reperies multos, quibus periculosa & calida consilia quietis & cogitatis & splendidiora & majora videantur.

Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidíque videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa; quo nihil potest esse stultius. Quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant; gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quâvis ratione, sapientis: eóque magis, si plus adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipublicæ; itémque alii de vita, alii de gloriâ, & benevolentiâ civium in discrimen vocantur: promptiores igitur debemus esse ad nostra

pericula, quàm ad communia ; dimicaréque paratiùs de honore & gloriâ, quàm de cæteris commodis.

Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patriâ parati essent ; iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republicâ quidem postulante : ut Callicratidas, qui, cùm Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multâque fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis removendam nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse ; se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit : illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus invidiam timens temere cum Epaminondâ conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quantò Qu. Maximus meliùs ? de quo Ennius ;

Unus homo nobis cunctando restituit rem :
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo póstque, magisque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis : sunt enim qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

XXV. Omnino, qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant : Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quæcunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum : alterum, ut totum corpus reipublicæ curent ; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant : ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum quibus com-

missa est, gerenda est : qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam ; ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum.

Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ : in nostrâ republicâ non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella civilia : quæ gravis & fortis civis, & in republicâ dignus principatu, fugiet atque oderit ; tradétque se totum reipublicæ, neque opes aut potentiam consectabitur, totámque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit : omninóque ita justitiæ honestatique adhærescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs, quàm deserat illa, quæ dixi.

Miserrima est omnino ambitio honorúmque contentio : de quâ præclarè apud eundem est Platonem ; " similiter facere eos, qui inter se contende- " rent, uter potiùs rempublicam administraret, ut si " nautæ certarent, quis eorum potissimùm guberna- " ret." Idemque præcepit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contrà ferant ; non eos, qui suo judicio tueri rempublicam velint : qualis fuit inter P. Africanum & Qu. Metellum sine acerbitate dissensio.

Nec verò audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi & fortis viri esse censebunt : nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in

morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine quâ administrari civitas non potest.

Omnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet; neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri.

Cavendum est etiam, ne major pœna quàm culpa sit; & ne iisdem de causis alii plectantur, alii ne appellentur quidem.

Prohibenda autem maximè est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedit ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum; quæ placet Peripateticis: & rectè placet, modò ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à naturâ datam: illa verò omnibus in rebus repudianda est; optandúmque, ut ii, qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ, sed æquitate ducuntur.

XXVI. Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est; præclaráque est æquabilitas in omni vitâ, & idem semper vultus eadémque frons; ut de Socrate, item de C. Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis & gloriâ superatum à filio, facilitate & humanitate, video superiorem fuisse: itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores sumus, tantò nos geramus submissiùs. Panætius quidem Africanum, auditorem & familiarem suum, solitum ait dicere, ut equos, propter crebras contentiones

prœliorum, ferocitate exultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti; sic homines secundis rebus effrenatos, sibique præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ.

Atque etiam in secundissimis rebus maximè est utendum, consilio amicorum, hisque major etiam, quàm antè, tribuenda auctoritas. Iisdémque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus; in quo falli facile est: tales enim nos tunc esse putamus, ut jure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis, qui respublicas regant; quòd earum administratio latissimè pateat, ad plurimòsque pertineat: esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita, otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam, seséque suarum rerum finibus continerent; aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus uso suos: potiúsque & amicis impertientes & reipublicæ, si quando usus esset: quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu neque odioso; tum quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat; deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ; nec libidini potiùs luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, graviter, animoséque vivere; atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

XXVII. Sequitur, ut de unâ reliquâ parte honestatis dicendum sit, in quâ verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latinè *decorum* potest; Græcè enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari: nam & quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet.

Qualis autem differentia sit honesti & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest; quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cùm antegressa est honestas. Itaque non solùm in hâc parte honestatis, de quâ hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti atque oratione prudenter, & agere quod agas considerate, omnique in re quid sit veri, videre & tueri decet: contràque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare & mente esse captum: Et justa omnia, decora sunt; injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis & ratio fortitudinis: quod enim viriliter animóque magno fit, id dignum viro & decorum videtur; quod contrà, id ut turpe, sic indecorum.

Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum; & ita pertinet, ut non reconditâ quâdam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Ut venustas & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine; sic hoc, de quo loquimur decorum totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente & cogitatione distinguitur.

Est autem ejus descriptio duplex; nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic ferè definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quâdam liberali.

XXVIII. Hæc ita intelligi, existimare possumus ex eo decoro, quod Poetæ sequuntur; de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus quod deceat, cùm id, quod quâque personâ dignum est, & fit & dicitur: ut, si Æacus aut Minos diceret,

Oderint dum metuant—aut,

Natis sepulcro ipse est parens,

indecorum videretur, quòd eos fuisse justos accepimus: at, Atreo dicente, plausus excitantur; est enim digna personâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat, ex personâ judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magnâ cum excellentiâ præstantiâque animantium reliquarum. Quocirca poetæ, in magnâ varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à naturâ constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversùs homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm latè fusum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compo-

sitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vitâ, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur, ordine & constantiâ & moderatione dictorum omnium atque factorum.

Adhibenda est igitur quædam reverentia adversùs homines, & optimi cujusque & reliquorum: nam negligere quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in hominum ratione habendâ, inter justitiam & verecundiam: justitiæ partes sunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere; in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationémque naturæ; quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus; sequemúrque & id, quod acutum & perspicax naturâ est; id, quod ad hominum consociationem accommodatum; & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hâc inest parte, de quâ disputamus: neque enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim vis animorum atque naturæ: una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμή Græcè, quæ hominem hùc & illuc rapit: alterâ in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendúmque fit: ita fit, ut ratio præsit, appetitus obtemperet.

XXIX. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiâ; nec verò agere quidquam, cujus non possit causam probabilem reddere: hæc

est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eámque neque præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant; sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant; ex quo elucebit omnis constantia omnísque moderatio: nam, qui appetitus longiùs evagantur, &, tanquam exultantes sive cupiendo sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt; relinquunt enim & abjiciunt obedientiam, nec, rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ: à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimiâ gestiunt; quorum omnium vultus, voces, motus, statúsque mutantur.

Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos sedandósque esse, excitandámque animadversionem & diligentiam, ut ne quid temerè ac fortuitu, inconsideratè negligentérque agamus. Neque enim ita generati à naturâ sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potiùs, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem licet; sed, sicut somno & quietibus cæteris, tum cùm gravibus seriísque rebus satisfecerimus. Ipsúmque genus jocandi non profusum nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet: ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam, quæ ab honestis actionibus non sit aliena; sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum

elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multâque multorum facetè dicta; ut ea, quæ à sene Catone collecta sunt, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci; alter est, si tempore fit ac remisso animo, homine dignus: alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatíque voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noster & studio venandi, honesta exempla ludendi.

XXX. Sed pertinet ad omnem officii quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquísque belluis antecedat. Illæ nihil sentiunt nisi voluptate, ad eámque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur & cogitando, semper aliquid aut anquirit aut agit, videndíque & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paulo ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine;) sed, si quis est paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam; ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eámque contemni & rejici oportere: sin sit quisquam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volumus, quæ sit in naturâ excellentia & dignitas, intelligemus quàm sit turpe

diffluere luxuriâ, & delicatè ac molliter vivere; quámque honestum parcè, continenter, severè, sobriè.

Intelligendum est etiam, duabus quasi nos à naturâ indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis præstantiæque ejus, quâ antecellimus bestiis; à quâ omne honestum decorúmque trahitur, & ex quâ ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem) sic in animis existunt etiam majores varietates.

Erat in L. Crasso & L. Philippo, multus lepos: major etiam, magísque de industriâ, in C. Cæsare, L. filio: at iisdem temporibus in M. Scauro & in M. Druso adolescente singularis severitas; in C. Lælio multa hilaritas; in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem dulcem & facetum, festivíque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus; contrà, Pythagoram & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ullâ hilaritate. Callidum Hannibalem, ex Pœnorum; ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus; facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem & Pheræum Jasonem cæteris anteponunt: in primísque versutum & callidum factum Solonis, qui, quo & tutior vita ejus esset, & plus aliquanto reipublicæ prodesset, furere se simulavit.

Sunt his alii multùm dispares, simplices & aperti; qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itémque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur; ut Syllam & M. Crassum videbamus; quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contráque Callicratidam, qui præfectus classi proximus post Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quemque, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur: quod in Catulo, & in patre & in filio; idémque in Q. Mutio Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasicâ: contráque, patrem ejus, illum, qui T. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum; ob eámque rem ipsam magnum clarúmque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ morúmque, minimè tamen vituperandorum.

XXXI. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus; eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur: ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur: neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante & repugnante naturâ.

Omnino si quidquam est decorum, nihil est pro[illegible]is, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum

singularum actionum; quam conservare non possis, si aliorum naturam imitans omittas tuam: ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne ut quidam Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur; sic in actiones omnémque vitam nullam discrepantiam conferre debemus.

Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi consciscere alius debeat, alius in eâdem causâ non debeat. Num enim aliâ in causâ M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui se in Africâ Cæsari tradiderunt? Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eámque ipse perpetuâ constantiâ roboravisset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset, moriendum potiùs, quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Ulysses in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet? domi verò etiam contumelias servorum ancillarúmque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti maluisset.

Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque, habeat sui; eáque moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant: id enim maximè quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrémque se & bonorum & vitiorum suorum judicem præbeat; ne scenici plùs quàm nos videantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt; qui vo-

freti sunt, Epigonos, Medûmque; qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram; semper Rutilius, quem ego memini, Antiopam; nonnumquam Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scenâ, quod non videbit sapiens in vitâ? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus; sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt; omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus: nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

XXXII. Ac duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis aut tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eâque, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur: ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostrâ voluntate proficiscitur: itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipsarúmque virtutum in aliâ alius mavult excellere.

Quorum verò patres aut majores aliquâ gloriâ præstiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mutius Publii filius in jure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissâ imitatione majorum, suum quoddam institutum con-

sequantur: maximéque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti majoribus.

Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos & quales esse velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima: ineunte enim adolescentiâ, cùm est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maximè adamavit: itaque antè implicatur aliquo certo genere cursúque vivendi, quàm potuit, quid optimum esset judicare. Nam quòd Herculum Prodicium dicunt, ut est apud Xenophontem, cùm primùm pubesceret (quod tempus à naturâ ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est,) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multúmque dubitâsse, cùm duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutáque impellimur. Plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem morémque deducimur: alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant: nonnulli tamen, sive felicitate quâdam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam.

XXXIII. Illud autem maximè rerum genus est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium etiam deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent:

in quâ deliberatione ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum: nam, cùm in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est, (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in totâ vitâ constituendâ multò est ei rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam: utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ; sed naturæ magis: multò enim & firmior est & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali naturâ pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit is constantiam teneat. Id enim maximè decet: nisi fortè se intellexerit errasse in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere,) facienda morum institutorúmque mutatio est. Eam mutationem, si tempora adjuvabunt, faciliùs commodiúsque faciemus: sin minùs, sensim erit pedetentímque facienda; ut amicitias, quæ minùs delectant & minùs probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur.

Sed quoniam paulo antè dictum est, imitandos esse majores; primùm illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non feret, ut quædam imitari possint, ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit

sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam; quo minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior, gloria virtutis rerúmque gestarum; cui dedecori esse, nefas & impium judicandum est.

XXXIV. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, majores natu vereri, éxque his deligere optimos & probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur: ineuntis enim ætatis inscientia, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiáque & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & in civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam, cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu interesse velint.

Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda verò opera, ut & amicos & juventutem, & maximè rempublicam consilio & prudentiâ quàm plurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm ne languori se desidiæque dedat. Luxuria verò, cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est: sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est; quòd

& ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratûs, intelligere, se gerere personam civitatis, deberéque ejus dignitatem & decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque submissum & abjectum, neque se efferentem: tum in republicâ ea velle, quæ tranquilla & honesta sint: talem enim & sentire bonum civem, & dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, miniméque in alienâ esse republicâ curiosum. Ita fere officia reperientur, cùm quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerendâ consilióque capiendo servare constantiam.

XXXV. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & statu cernitur, idque positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi; in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, apud quósque vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Principiò, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram reliquámque figuram, in quâ esset species honesta, eam posuit in promptu: quæ autem partes corporis, ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit at-

que abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia: quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis, ipsique necessitati dant operam ut quàm occultissimè pareant: quarûmque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quódque facere turpe non est, modò occultè; id dicere obscœnum est: itaque nec aperte actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec orationis obscœnitas. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est; sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab oculorum auriúmque approbatione, fugiamus.

Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum.

Quibus in rebus duo maximè sunt fugienda; ne quid effeminatum aut molle, & ne quid durum aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribúsque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri disciplinâ verecundiam, ut in scenam sine subligaculo prodeat nemo: verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, adspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soce-

ris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

XXXVI. Cùm autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem, muliebrem ducere debemus; dignitatem, virilem. Ergo & à formâ removeatur omnis viro non dignus ornatus; & huic simile vitium in gestu motûque caveatur: nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione: & in utroque genere, quæ sunt recta & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est; color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs; in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est.

Cavendum est autem ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus ut pomparum ferculis similes esse videamur, aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cùm fiunt, anhelitus movenfur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multò etiam magis elaborandum est, ne animi motus à naturâ recedant; quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitûs: cogitatio in vero exquirendo maximè versatur; appetitus impellit ad agendum: curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præ-

XXXVII. Et quoniam magna vis orationis est, eâque duplex; altera contentionis, altera sermonis; contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatûs; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur: persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt; nullâ sermonis: quanquam haud scio an possint hæc quoque esse: sed discentium studiis inveniuntur magistri; huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia; quanquam, quæ verborum sententiarûmque præcepta sunt, eadam ad sermonem pertinebunt.

Sed, cùm orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino à naturâ petendum est; verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio pressè loquentium & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti literarum; quanquam erant literati, sed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur: sonus erat dulcis; literæ neque expressæ, ne aut obscurum esset aut putidum; sine contentione vox, nec languens nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minùs faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret.

In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re, quid deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maximè excellunt, lenis miniméque pertinax; insit in eo lepos: nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios; sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone

communi, vicissitudinem non iniquam putet: ac videat in primis, quibus de rebus loquatur; si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. In primisque provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus; quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumelioséque dicitur.

Habentur autem plerumque sermonis aut de domesticis negotiis, aut de republicâ, aut de artium studiis atque doctrinâ. Danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio; sed, utcunque aderunt: neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter delectamur. Animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat; &, ut incipiendi ratio fuerit, ita fit desinendi modus.

XXXVIII. Sed, quomodo in omni vitâ rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximèque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: sed ut ad urendum & secandum, sic & ad hoc genus castigandi rarò invitique veniemus; nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum quâ nihil rectè fieri, nihil consideratè potest.

Magnâ autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut & severitas

adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliquâ perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, neque iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

XXXIX. Et quoniam omnia persequimur, (volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis commoditatísque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illâ familiâ consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificâsset in Palatio, & plenam dignitatis domum; quæ cùm vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus: itaque ille in suam domum consulatum primus attulit; hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solùm retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solùm, sed etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in eâ solitudo:

& maximè, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cùm à prætereuntibus dicitur;

O domus antiqua, heu quàm dispari dominare domino!

quod quidem his temporibus in multis licet dicere.

Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu & magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiosè enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut L. Luculli, summi viri, virtutem, quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certè est adhibendus modus, ad mediocritatémque revocandus: eadémque mediocritas ad omnem usum cultúmque vitæ transferenda est. Sed hæc hactenus.

In omni autem actione suscipiendâ tria sunt tenenda: primùm, ut appetitus rationi pareat, quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut néve major, néve minor cura & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem & dignitatem, moderanda sint; modus autem est optimus decus ipsum tenere, de quo antè diximus, nec progredi longiùs. Horum tamen trium præstantissimum est appetitum obtemperare rationi.

XL. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. Hâc autem scientiâ continetur ea, quam Græci τάξιν, nominant; non hæc, quam interpretamur modestiam; quo in verbo modus inest: sed illa est τάξις, in quâ in-

tegitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus; sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore: nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt; tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur *occasio*: sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum.

Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de quâ principio diximus: hoc autem loco de moderatione & temperantiâ, & harum similibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam & ad eorum approbationem quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vitâ omnia sint apta inter se & convenientia. Turpe est enim valdéque vitiosum, in re severâ convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cùm haberet collegam in præturâ Sophoclem poetam, hîque de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissétque Sophocles, *O puerum pulchrum, Pericle! At enim prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere.* Atqui hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, justâ reprehensione caruisset: Tanta vis est & loci & temporis, ut, si quis, cùm causam sit acturus, in itinere aut in ambulatione secum ipse

meditetur, aut si quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur inscientiâ temporis.

Sed ea, quæ multùm ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant: quæ autem parva videntur esse delecta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentiùs declinandum. Ut in fidibus aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: sic videndum est in vitâ, ne fortè quid discrepet; vel multò etiam magis, quo major & melior actionum, quàm sonorum concentus est.

XLI. Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt, sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadversorésque vitiorum, magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione aut contractione, ex mœstitiâ, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentiâ, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facilè judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis judicare; ut, si quid dedeceat in aliis, vitemus ipsi: fit enim, nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur. Itaque facillimè corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri.

Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, &, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eò fere deferri solet, quò à naturâ ipsâ deducitur. In qui-

bus videndum est, non modò quid quisque loquatur, sed etiam quid quisque sentiat, atque etiam quâ de causâ quisque sentiat: ut enim pictores, & ii qui signa fabricantur, & verò etiam poetæ suum quisque opus à vulgo considerari vult; ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & secum, & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt; sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & mutanda & corrigenda sunt.

Quæ verò more aguntur institutisque civilibus, de iis nihil est præcipiendum; illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut Aristippus contra morem consuetudinémque civilem fecerint locutíve sint, idem sibi arbitretur licere: magnis illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda: est enim inimica verecundiæ, sine quâ nihil rectum esse potest, nihil honestum.

Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republicâ sentientes, ac bene meritos aut merentes, sicut aliquo honore aut imperio affectos, observare & colere debemus; tribuere etiam multùm senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; habere delectum civis & peregrini; in ipsóque peregrino, privatímne an publicè venerit: ad summum ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri, servare debemus.

XLII. Jam de artificiis & quæstibus, qui liberalis habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primùm improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, ut fœneratorum.

Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omniúmque, quorum operæ, non quorum artes emuntur: est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur; nec verò quidquam est turpius vanitate. Opificésque omnes in sordida arte versantur: nec enim quidquam ingenuum potest habere officina. Miniméque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; *cetarii*, *lanii*, *coqui*, *fartores*, *piscatores*, ut ait Terentius: adde huc, si placet, unguentarios, saltatores, totúmque ludum talarium.

Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ suntiis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna & copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda: atque etiam, si, satiata quæstu, vel contenta potiùs, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionésque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine, nihil libero dignius: de quâ quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes quæ ad hunc locum pertinebunt.

XLIII. Sed ab iis partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio & comparatio; de duobus honestis utrum honestiùs; qui locus à Panætio est prætermissus. Nam, cùm

omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est.

Placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idque hoc argumento confirmari potest; quòd, si contigerit ea vita sapienti, ut, in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vitâ. Princépsque omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarúmque scientia: illa autem sapientia, quam *principem* dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in quâ continetur deorum & hominum communitas & societas inter ipsos: ea si maxima est, (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio contemplatióque naturæ manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea autem actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est. Atque id optimus quisque re ipsâ ostendit, & judicat: quis enim est tam cupidus in perspiciendâ cognoscendáque rerum naturâ, ut, si ei tractanti contemplantíque res cognitione dignissimas subitò sit allatum periculum discrimén-que patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si di-

numerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini esse debet antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum studia vitâque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non recesserunt: nam & erudiverunt multos, quò meliores cives, utiliorésque rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondem Lysis Pythagoreus Syracusium Dionem Plato, multìque multos: nósque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus (si modò aliquid attulimus,) à doctoribus atque à doctrinâ instructi ad eam & ornati accessimus. Neque solùm vivi atque præsentes studiosos discendi erudiunt atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicæ pertinerit: ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi, doctrinæ studiis & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiámque potissimùm conferunt. Ob eámque etiam causam eloqui copiosè, modò prudenter, melius est, quàm vel acutissimè sine eloquentiâ cogitare; quòd cogitatio in se ipsâ vertitur; eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus.

Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur; sed, cùm congregabilia naturâ sint, fingunt favos: sic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandíque solertiam. Itaque, nisi ea

virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio & jejuna videatur. Itémque magnitudo animi, remota communitate conjunctionéque humanâ, feritas sit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas.

Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultúmque pertinet, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur, tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est ita: nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

XLV. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet: sunt enim quædam ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conservandæ quidem patriæ causâ, sapiens facturus sit: ea Posidonius collegit permulta; sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet reipublicæ causâ: ne res quidem publica pro se suscipi volet. Sed hoc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit reipublicæ quidquam illorum facere sapientem.

Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem prudentiámque sequitur considerata actio; ita fit, ut agere considerate pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, videre. In ipsâ autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique præstet, intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis debeantur.

Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, honestúmne an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est, ut supra dixi, prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

MARCI TULLII

CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER SECUNDUS.

I. QUEMADMODUM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ob omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultates, ad opes, ad copias: in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile: de quibus dicere aggrediar, si pauca priùs de instituto ac de judicio meo dixero.

Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt; tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirentúrque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem, quamdiu respublica per eos gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationésque in eam conferebam: cùm

autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendæ reipublicæ summos viros amisissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem, nec rursum indignis homine docto voluptatibus.

Atque utinam respublica stetisset quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset! primùm enim, ut stante republicâ facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ ponneremus; deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cùm autem respublica, in quâ omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses & senatoriæ: nihil agere autem cùm animus non posset, in his studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem: cui cùm multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem, posteà quàm honoribus inservire cœpi, méque totum reipublicæ tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum & reipublicæ tempori: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat.

II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos! optabilius sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur; nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus phi-

losophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarúmque, quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi requiésque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatéque vivendum? Sive ratio constantiæ virtutísque quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino per quam eas assequamur: Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarum sine arte nullâ sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium; si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs disputari solent; quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur, orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimùm contulissemus.

Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia; non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam quid sequatur: quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potiùs, non modò disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri alia certa, alia incerta esse dicunt; sic ab iis dissentientes alia probabilia, alia non probabilia esse dicimus. Quid est igitur, quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contrà, improbare; atque affirmandi

arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ à sapientiâ dissidet plurimùm? Contrà autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utrâque parte causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissimâ nobilissimâque philosophiâ, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

III. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatémque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur; in quo lapsa consuetudo deflexit de viâ, sensimque eo deducta est, ut, honestatem ab utilitate secernens, & constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset, & utile, quod non honestum; quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri.

Summâ quidem auctoritate philosophi severè sanè, atque honestè, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt: quidquid enim justum sit, id etiam utile esse censent: itémque quod honestum, idem justum: ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe, versutos homines & callidos admirantes, malitiam, sapientiam judicant; quorum errore eripiendus est, opinióque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justísque factis, non fraude & malitiâ se intelligant ea, quæ velint, [illegible] posse.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terrâ, ut alia ejusdem generis : partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia : expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam ; ratione autem utentium duo genera ponuntur : unum, deorum : alterum, hominum : deos placatos pietas efficiet & sanctitas : proximè autem & secundùm deos, homines hominibus maximè utiles esse possunt. Earúmque item rerum, quæ noceant & obsint, eadem divisio est : sed quia deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum, vel prodesse arbitrantur : ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus & ars accessissent ; nec his sine hominum administratione uteremur : neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuúmque reliquorum perceptio & conservatio sine hominum operâ ulla esse potuisset.

Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio, certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terrâ excidérentur ad usum nostrum necessarii, nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderentur penitus abdita sine hominum labore & manu.

IV. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut posteà subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut

vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Ade ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum operâ habere possemus? Ex quibus multisque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque operâ capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? nam & qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quâque belluâ usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum operâ aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere, possemus: ab eisdémque & eæ, quæ nocent, interficiuntur; & quæ usui possunt esse, capiuntur.

Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? quis enim ægris subveniret, quæ esset oblectatio valentium, qui victus aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum distat à victu & cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges morésque constituti tum juris æqua descriptio, certáque vivendi disciplina. Quas res & mansuetudo animorum consecuta & verecundia est; effectúmque, ut esset vita munitior; atque ut dando & accipiendo, mutandísque facultatibus & commodis nullâ re egeremus.

V. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur

neminem, neque ducem belli, nec principem domi, magnas res & salutares sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse: utitur in re non dubiâ testibus non necessariis.

Atque ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu; sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copiosi: qui, collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta; deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis aut seditionibus, quàm omni reliquâ calamitate.

Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & prosint & obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis; hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur.

Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quâque re verum sincerúmque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei causa sit: alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant: appetitionésque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere

rationi : tertium, iis, quibuscùm congregamur, uti moderatè & scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatâque habeamus ; per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus : ulciscamûrque eos, qui nocere nobis conati sunt, tantâque pœnâ afficiamus, quantam æquitas humanitâsque patitur.

VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eâque teneamus, dicemus, neque ita multò post : sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortunâ in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat ? nam &, cùm prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos : &, cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet : primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia ; deinde à bestiis ictus, morsus, impetus : hæc ergo, ut dixi, rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum : clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri ; invidiæ præterea multitudinis, atque, ob eas, bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates fugæ : rursûsque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus : quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur ; ita fortassis etiam brevior videbitur.

Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum ; aut benevolentiæ gratiâ faciunt, cùm aliquâ de causâ quempiam diligunt ; aut honoris, si cujus virtutem suspi-

ciunt, quémque dignum fortunâ quàm amplissimâ putant : aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulerę arbitrantur : aut cujus opes metuunt ; aut contrà, à quibus aliquid expectant, ut cùm reges popularésve homines largitiones aliquas proponunt ; aut postremò, prætio ac mercede ducuntur ; quæ sordidissima est illa quidem ratio & inquinatissima, & iis, qui eâ tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur : malè enim se res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est, quemadmodum sit utendum eo dicemus, si priùs iis de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius & potestati, pluribus de causis : ducuntur enim aut benevolentiâ, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantiâ, aut spe sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis promissionibúsque capti, aut postremò ut sæpe in nostrâ republicâ videmus, mercede conducti.

VII. Omnium autem rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quàm diligi, nec alienius, quàm timeri. Præclare enim Ennius : *Quem metuunt, oderunt ; quem quisque odit, perüsse expetit.* Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. Nec verò hujus tyranni solùm, quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem : sed reliquorum similes exitus tyrannorum ; quorum haud fere quisquam interitum similem effugit : malus enim custos diuturnitatis metus ; contráque, benevolentia fidelis est vel ad perpetuitatem.

Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia : ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt : qui verò in liberâ civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius : quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas ; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis : acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimùm, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur ; ita facillimè, quæ volumus, & privatis in rebus & in republicâ consequemur. Etenim, qui se metui volent, à quibus metuentur, eosdem metuant ipsi necesse est.

Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum ? qui, cultros metuens tonsorios, candente carbone sibi adurebat capillum ? quid ? Alexandrum Pheræum, quo animo vixisse arbitramur ? qui (ut scriptum legimus,) cùm uxorem Thebèn admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire : præmittebâtque de stipatoribus suis, qui scrutarentur aroulas muliebres, &, ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem & barbarum & stigmatiam putaret, quàm conjugem ! nec eum fefellit opinio : ab eâ enim est ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus.

Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modò dixi,

Alexander: non à paucis, ut hic noster : sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid ? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt ? Quid ? Lacedæmonios injustè imperantes nonne repentè omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis ?

VIII. Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recordor. Veruntamen, quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro sociis, aut de imperio gerebantur ; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii ; regum, populorum, nationum portus erat & refugium senatus ; nostri autem magistratus imperatoresque ex hac unâ re maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ veriùs, quàm imperium, poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus, post verò Syllæ victoriam penitus amisimus ; desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cùm extitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria : est enim ausus dicere, hastâ positâ cùm bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletium, & certè civium, prædam suam se vendere.

Secutus est, qui in causâ impiâ, victoriâ etiam fœdiore, non singulorum civium bona publicarèt, sed universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque, vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus ; & ex eâ urbe triumphari, sine quâ nunquam nostri impe-

ratores ex Transalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia; à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas.

Nec verò unquam bellorum civilium semen & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint & sperabunt, quam P. Sylla cùm vibrâsset, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno pòst à sceleratiore hastâ non recessit: alter autem, qui in illâ dictaturâ scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modò stant & manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem verò publicam penitus amisimus: atque in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui quàm cari esse & diligi maluimus. Quæ si populo Romano injustè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cùm perspicuum sit, benevolentiæ vim esse magnam; metûs, imbecillam: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facilimè eam, quam volumus, adipisci cum honore & fide caritatem.

Sed eâ non pariter omnes egemus: nam ad cujusque vitam instituendum accommodandum est, à multisne opus sit, an satis à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, idque & primum & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut non multùm differat inter sum-

mos & mediocres viros; eâque utrisque est propemodum comparanda. Honore, & gloriâ, & benevolentiâ civium fortasse non æquè omnes egent; sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum cùm ad cætera, tum ad amicitias comparandas.

IX. Sed de amicitiâ alio libro dictum est, qui inscribitur Lælius. Nunc dicamus de gloriâ; quanquam eâ quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus administrandis adjuvat plurimùm. Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quâdam honore nos dignos putat. Hæc autem, si est simpliciter brevitérque dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Ac primùm de illis tribus, quæ antè dixi, benevolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficiis capitur maximè: secundo autem loco beneficâ voluntate benevolentia movetur, etiam si res fortè non suppetit: vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniúmque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem: etenim illud ipsum, quod honestum decorúmque dicimus, quia per se nobis placet, animósque omnium naturâ & specie suâ commovet, maximéque quasi perlucit ex eis, quas commemoravi, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à naturâ ipsâ diligere cogimur. Atque hæ quidem causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitiâ prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quósque & futura prospicere credimus, & cùm res agatur, in discrimênque ventum sit expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: hanc enim utilem homines existimant, verámque prudentiam: justis autem & fidis hominibus, id est, bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum et fidem faciendam justitia plus pollet: quippe cùm ea sine prudentiâ satis habeat auctoritatis, prudentia sine justitiâ nihil valeat ad faciendam fidem: quo enim quis versutior & callidior est, hoc invisior & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet, habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentiâ multùm poterit; sine justitiâ nihil valebit prudentia.

X. Sed ne quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes; nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse: alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus: popularibus enim verbis est agendum & usitatis, cùm loquamur de opinione populari; idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna & præter opinionem suam animadverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri, ut dicitur: in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est.

Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, majores partes animi à virtute detorquent: & dolorum cùm admoventur faces, præter modum plerique exterrentur: vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent: quæ qui in utramque partem excelso animo magnóque despiciunt, cúmque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinémque virtutis?

XI. Ergo & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit; & maximè justitia (ex quâ unâ virtute boni viri appellantur) mirifica

quædam res multitudini videtur: nec injuriâ: nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium qui egestatem timet; aut qui ea, quæ sunt his contraria, æquitati anteponit. Maximéque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd prodesse vult plurimis; &, ob eandem causam, fidem; & admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

Ac meâ quidem sententiâ omnis ratio atque institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; in primisque, ut habeas quibuscum possis familiares conferre sermones; quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est: eóque etiam magis, quòd, si eam non habebunt, injusti habebuntur, & nullis præsidiis septi multis afficientur injuriis.

Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendísque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est: cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ullâ particulâ justitiæ vivere: nam, qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occiditur à sociis, aut relinquitur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent: itaque propter æquabilem prædæ partitionem & Bardylis Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; & multò ma-

jores Viriatus Lasitanus, cui quidem etiam exercitus nostri imperatorésque cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatémque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges & judicia, in constitutâ republicâ fore putamus?

XII. Mihi quidem non apud Medos solùm, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ causâ videntur olim bene morati reges constituti. Nam, cùm premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem, qui, cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum: jus enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset jus: id si ab uno justo & bono viro consequebantur, eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitiâ magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda justitia est; tum ipsa propter sese; nam aliter justitia non esset: tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed, ut pecuniæ non quærendæ solùm ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales; sic gloria & quærenda & collocanda ratione est.

Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione & inani ostentatione, & ficto non modò sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem; sed, brevitatis causâ, familiâ contenti erimus unâ: Tib. enim Gracchus, P. filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii, nec vivi probantur bonis, & mortui numerum obtinent jure cæsorum.

XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillimè, quales simus tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt: Nam, si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse), aut aliquo casu atque fortunâ; in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, anquiritur; &, tanquam in clarissimâ luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi, simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere; quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest, in quâ multi apud majores nostros extiterunt : semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum : quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem a summo viro & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republicâ cecidit : mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto : quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus.

Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis ; sic hæ res, quas persequimur ingenio ac ratione, graviores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestiâ, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facillimè autem & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ, contulerunt ; quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum.

P. Rutilii adolescentiam, ad opinionem & innocentiæ & juris scientiæ, P. Mucii commendavit domus : nam L. quidem Crassus, cùm esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illâ accusatione nobili & gloriosâ : &, quâ ætate qui exercentur, laude affici solent (ut de Demosthene accepimus) ; eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

XIV. Sed, cùm duplex ratio sit orationis, quarum in alterâ sermo sit, in alterâ contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitàsque sermonis. Extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Cassandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum (sic enim accepimus), quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militésque blandè appellando deliniant: Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat: magna est enim admiratio copiosè sapientèrque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam & sapere plus quàm cæteros arbitrantur; si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; cóque magis, si ea sunt in adolescente.

Sed, cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multíque in nostrâ republicâ adolescentes, & apud judices & apud senatum, dicendo laudem assecuti sint; maxima est admiratio in judiciis: quorum ratio duplex est: nam ex accusatione & defensione constat; quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est, Dixi paulo antè de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius. Etiam P. Sulspicii eloquentiam accusatio illustravit, cùm seditiosum & inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum; nec unquàm nisi aut reipublicæ causâ, ut ii, quos antè dixi; aut ulciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinio, ut nos pro Siculis: pro Sardis,

Julius. In accusando etiam Manio Aquilio L. Fusii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certè : sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum. Modus tamen adsit : duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cùm periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere ut accusator nominetur : quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit.

Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem judicio capitis arcessas : id enim sine scelere fieri nullo pacto potest ; nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à naturâ ad salutem hominum & ad conservationem datam, ad bonorum pestem perniciémque convertere ? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ità habendum est religioni, nocentem aliquando, modò ne nefarium impiúmque, defendere : vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi ; patroni, nonnunquam verisimile, etiam si minùs sit verum, defendere : quod scribere, præsertim cùm de philosophiâ scriberem, non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur & gratia defensionibus ; eóque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur : ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus ; quæ, ut scis, extat oratio.

XV. Sed expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentiâ ac liberalitate dicendum est ; cujus est

ratio duplex; nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ: facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior ac splendidior, & viro forti claróque dignior: quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arcâ, altera ex virtute depromitur: largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur; quâ quo in plures usus sis, eo minùs in multos uti possis.

At qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici, & liberales erunt; primùm quo pluribus profuerint, eo plures ad benignè faciendum adjutores habebunt; deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt & tanquam exercitatores, ad bene de multis promerendum. Præclarè epistolâ quâdam Alexandrum filium Philippus accusat quòd largitione benevolentiam Macedonum consectetur: *Quæ te, malum!* inquit, *ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem spernant fore?* Bene *ministrum & præbitorem*, qui sordidum regi: meliùs etiam, quòd largitionem *corruptelam* esse dixit: fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio; sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quæ constat ex operâ & industriâ, & honestior sit, & latiùs pateat, & possit prodesse pluribus.

Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est; & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum: sed diligenter atque moderatè: multi enim patrimonia effuderunt inconsultè largi-

tem est stultius, quàm, quod liben-

ter facias, curare ut id diutiùs facere non possis ? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ : cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur ; ita cùm benevolentiæ comparandæ causâ benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitatis aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus : modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum jam in proverbii consuetudinem venit, *largitioncm fundum non habere :* etenim quis potest modus esse, cùm & idem qui consuêrunt, & idem illud alii desiderent ?

XVI. Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales ; Prodigi, qui epulis & viscerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum venationúmque apparatu, pecunias, profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem aut nullam omnino sint relicturi : liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel quærendâ vel augendâ. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de divitiis scripsit ; in quo multa præclarè, illud absurdè : est enim multus in laudandâ magnificentiâ & apparatione popularium munerum, taliùmque sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat : mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multò etiam major videtur & certior. Quantò Aristoteles graviùs & verius nos reprehendit qui has pecuniarum effusiones non admiremur, quæ sunt ad multitudinem deliniendam. At ii, qui ab hoste

obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnésque mirari ; sed, cùm attenderint, veniam necessitati dare : in his immanibus jacturis infinitísque sumptibus nihil nos magnopere mirari ; cùm præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur : ipsáque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguúmque tempus : eáque à levissimo quoque : in quo tamen ipso unà cum satietate memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & servis, & servorum simillimis liberis esse grata : gravi verò homini, & ea, quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo.

Quanquam intelligo, in nostrâ civitate inveterâsse jam à bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur : itaque & P. Crassus, cùm cognomine dives tum copiis, functus est ædilitio maximo munere : & paulò pòst L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo, Q. Mucio, magnificentissimâ ædilitate functus est : deinde C. Claudius, Appii filius ; multi pòst, Luculli, Hortensius, Silanus : omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores : hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu : in quibus omnibus quid mihi placeat, vides.

XVII. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ. Mamerco homini divitissimo, prætermissio ædilitatis consulatûs repulsam attulit. Quare & si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modò pro facultatibus ; nos ipsi ut fecimus : & siquando aliqua res major, atque utilior, populari largitione acquiritur ; ut Oresti nuper prandia in semitis de-

cumæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Scio vitio datum est, quòd in caritate asse modium populo dedit; magnâ enim se & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ lioeravit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipublicæ causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile.

In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno vir ingenio in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem C. Cuiro. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari: nam pro amplitudine [illegible]orum, quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit.

Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáque quæ ad usum reipublicæ pertinent: quanquam quod præsens tanquam in manum datur, jucundius est; tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant; ut & hic ipse Panætius, quem multùm in his libris secutus sum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperat, quòd tantam pecuniam in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto in iis libris, quos de republicâ scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; & tum ipsa & ad

facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

XVIII. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus.

Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate: in iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus; sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere: nam præclarè Ennius;

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo, cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris: temeritate enim remotâ, gratissima est liberalitas; eóque eam studiosiùs plerique laudant, quòd summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat: omnes enim immemorem beneficii oderunt; eámque injuriam in deterrendâ liberalitate sibi etiam fieri; eúmque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant.

Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono: hæc est gravium hominum atque magnorum; illa quasi assen-

tatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium.

Conveniet autem, cùm in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbùm; in omníque re contrahendâ, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus & confiniis, æquum & facilem; multa multis de jure suo cedentem; à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam, quàm liceat, abhorrentem: est enim non modò liberale, páulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio: posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostrâ non egere: est autem etiam vehementer utile iis, qui honestè posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in villam suam divertisset.

XIX. Quæ autem operâ, non largitione beneficia dantur, hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur: nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quàm plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet & ad gratiam. Itaque cùm mult-

præclara majorum, tum quòd optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio : quam quidem, ante hanc confusionem temporum, in possessione suâ principes retinuerunt ; nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est : idque eò indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cùm is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facilè vicisset. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis obstringendos homines accommodata.

Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ ? Huic quoque ergo à majoribus nostris est in togâ dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, & facilè laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas & non gravatè & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent.

Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, ni vererer, ne de meipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quantò in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. Cùm autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse aut diserti ; licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus & magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem : quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissiméque eorum manat industria.

Jam illud non sunt admonendi (est enim in promptu,) ut animum advertant, cùm juvare alios velint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam excusatione adversùs eos, quos invitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris; cæterisque operis & officiis erit, quod violatum est, compensandum.

XX. Sed, cùm in hominibus juvandis aut mores spectari aut fortuna soleat, dictu quidem est proclive, itáque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat, in operâ dandâ, gratiam fortunati & potentis? à quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentiùs, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunque dixit, *Pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse:* At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quinetiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi quamvis magnum aliquod acceperint; atque etiam à se aut postulari aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio verò se usos, & clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cùm, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam putet; non modò illi, qui est, meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim mul-

tis,) gratum se videri studet : neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmque illud est, quòd, si opulentum fortunatúmque defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus, manet gratia : sin autem inopem, probum tamen & modestum ; omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum vident. Quamobrem meliùs apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto.

Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus : sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus, qui cùm consuleretur, utrùm bono viro pauperi, an minùs probato diviti filiam collocaret ; *Ego verò*, inquit *malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam quæ viro.* Sed corrupti mores depravatíque sunt admiratione divitiarum : quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrûm pertinet ? illum fortasse adjuvat, qui habet : ne id quidem semper : sed fac juvare ; utentior sanè sit, honestior verò quomodo ? Quòd si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ ; quo minùs juvetur, modò ne adjuvent ; sitque omne judicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit.

Extremum autem præceptum in beneficiis operâque dandâ est ; ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam : fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ est justitia, sine quâ nihil potest esse laudabile.

XXI. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant ; deinceps de iis, quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives perti-

neant; partim singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque; nec minùs, ut etiam singulis consulatur: sed ita, ut ea res aut prosit, aut certè ne obsit reipublicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium; modica M. Octavii, & reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & civibus & reipublicæ salutaris.

In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat: perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit; sed cùm in agendo multa popullariter, tum illud malè, *Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent.* Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens; quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua tenerent, respublicæ civitatésque constitutæ sunt: nam, etsi duce naturâ congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant.

Danda etiam opera est, ne, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem assiduitatémque bellorum, tributum sit conferendum: idque ne eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipublicæ obvenerit (malo enim quàm nostræ ominari; neque tamen de nostrâ, sed de omni republicâ disputo,) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum.

Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ; quarum qualis comparatio

fieri soleat & debeat, non est necesse disputare : est enim in promptu : tantùm locus attingendus fuit.

Caput autem est in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora me fortuna reservâsset, & tum essem natus, si quando Romani dona accipere cœpissent ! non essem passus diutiùs eos imperare. Næ illi multa secula expectanda fuerunt : modò enim hoc malum in hanc rempublicam invasit : itaque facilè patior tunc potiùs Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset at verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum ; tanta, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptióque sociorum, ut imbecilitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus.

XXII. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. Quidni laudet ? sed in illo alia majora : laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Paulus : tantùm in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum : at hic nihil in domum suam præter memoriam nominis sempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid ? qui ejus collega in censurâ fuit, L. Mummius, numquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditùs sustulisset ? Italiam ornare, quàm domum suam, maluit :

quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi videtur ornatior.

Nullum igitur vitium tetrius (ut eo, unde digressa est, referat se oratio,) quàm avaritia; præsertim in principibus rempublicam gubernantibus: habere enim quæstui rempublicam non modò turpe est, sed sceleratum etiam & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ perituram, id videtur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare faciliùs benevolentiam multitudinis possunt ii, qui reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ.

Qui verò se populares volunt, ob eámque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; ii labefactant fundamenta reipublicæ: concordiam primùm, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium (ut suprà dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera, & non sollicita suæ rei cujusque custodia.

Atque in hâc pernicie reipublicæ ne illam quidem consequuntur quam putant, gratiam: nam, cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse, & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judican-

tur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat qui autem habuit, amittat ?

XXIII. Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorum expulerunt : Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt ; ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut & tyranni existerent & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta respublica dilaberetur : nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profectæ manarunt latiùs. Quid ? nostros Gracchos, Tib. Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt ?

At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem clandestino introitu urbe est potitus : cúmque tyrannum Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit, rémque publicam adventu suo liberavit. Sed cùm magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiónes movere non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur sine injuriâ ; judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficiscí velle dixit, rémque integram ad reditum suum jussit esse ; isque ce-

leriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam : cui cùm exposuisset, patriam se liberare velle, causámque docuisset, à rege opulento vir summus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur : quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit, & eorum, qui aliena tenebant, & eorum, qui sua amiserant : perfecitque, æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent ; aliis, ut commodiùs putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare : ita perfectum est, ut omnes concordiâ constitutâ sine querelâ discederent.

O virum magnum, dignúmque qui jn nostrâ republicâ natus esset ! Sic par est agere cum civibus ; non, ut bis jam vidimus, hastam in foro ponere & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis & præstantis viri) omnibus consulendum putavit : eáque est summa ratio & sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis in alieno : quid ita ? ut, cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo ? quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena ? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum ; cum tu habeas, ego non habeam pecuniam ?

XXIV. Quamobrem ne sit æs alienum, quod reipublicæ noceat providendum est ; quod multis rationibus caveri potest : non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum : nec enim ulla res vehementiùs rempublicam con-

tinet, quàm fides ; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam vehementiùs actum est, quàm me consule, ne solveretur : armis & castris tentata res est ab omni genere hominum & ordine ; quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de republicâ tolleretur : nunquam nec majus æs alienum fuit, nec meliùs nec faciliùs dissolutum est ; fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic nunc victor, tum quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cùm ejus jam nihil interesset : tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset.

Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur : in primisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat ; & neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit invidia : præterea quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt : hæc apud majores nostros factitata : hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summâ utilitate reipublicæ magnam ipsi adipiscentur & gratiam & gloriam.

In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præterita censet esse à Panætio, valetudinis curationem, & pecuniæ : quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles ; sunt certè utiles. Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis ; & observatione, quæ res aut prodesse soleant aut obesse : & continentiâ in victu omni atque cultu, corporis tuendi causâ ; et præter-

mittendis voluptatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinet. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo ; conservari autem diligentiâ & parsimoniâ ; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui *Oeconomicus* inscribitur; quem nos, istâ fere ætate cùm essemus, quâ tu es nunc, è Græco in Latinum convertimus.

XXV. Sed utilitatum comparatio, quoniam hic locus erat quartus, à Panætio prætermissus, sæpe est necessaria : nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur : valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo : dives esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic : ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem ; ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis ; à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, bene pascere. Quid secundum ? satis bene pascere. Quid tertium ? malè pascere. Quid quartum ? arare. Et cùm ille, qui quæsîerat, dixisset, quid fœnerari ? Tum Cato, quid hominem, inquit, occidere ? Ex quo & multis aliis intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus.

Sed toto hoc de genere, de quærendâ, de collocandâ pecuniâ, etiam de utendâ, commodiùs à quibusdam optimis viris ad medium Janum sedentibus,

quàm ab ullis philosophis ullâ in scholâ disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de quâ hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

MARCI TULLII

CICERONIS

DE

OFFICIIS

AD

MARCUM FILIUM

LIBER TERTIUS.

1. PUBLIUM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, *Nunquam se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minùs solum, quàm cùm solus esset.* Magnifica verò vox, & magno viro ac sapiente digna; quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & solitudo. Vellem, nobis hoc idem verè dicere liceret. Sed si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè accedimus: nam & à republicâ forensibúsque negotiis, armis impiis víque prohibiti, otium persequimur: & ob eam

causam, urbe relictâ, rura peragrantes sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illâ comparanda est: ille enim requiescens à reipublicæ pulcherrimis muneribus otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est: extincto enim senatu deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curiâ aut in foro agere possimus? Ita, qui in maximâ celebritate atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantùm licet, & sæpe soli sumus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solùm ex malis eligere minima oportere; sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas.

Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat; ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione investigationéque earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec otiosum nec solum unquam fuisse: nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curámque convertimus: itaque plura brevi tempore eversâ, quàm multis annis stante republicâ scripsimus.

II. Sed cùm tota philosophia, mi Cicero, frugifera & fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac de-

serta sit; tum nullus feracior in eâ locus est neq uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod, cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio an nemini potiùs, quàm tibi; sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave & Athenarum & Cratippi; ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem & magistri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potiùs, quàm voluptas,) tantum fac ut efficias; néve committas, ut, cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus; multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus: nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Panætius igitur, qui sine controversiâ de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos, correctione quâdam adhibitâ, potissimùm secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines & consultare de officio solerent; uno, cùm dubitarent, honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utiléne esset, an inutile; tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scrip-

sit dicturum, nec id exsolvit, quod promiserat: (quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium, posteaquam eos libros edidisset): quem locum miror à Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis; præsertim cùm scribat, nullum esse locum in totâ philosophiâ tam necessarium.

Minimé verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendùmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum; alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed relictum: nam qui è divisione tripartitâ duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum.

Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quâdam epistolâ, Pub. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Appelles inchoatam reliquisset, absolveret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat): sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propterea eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum.

III. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet: sive quod honestum est, id ita summum bonum est, (quemadmo-

dum Peripateticis vestris videtur), ut omnia ex alterâ parte collocata vix minimi momenti instar habeant; dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem exsecrari solitum eos, qui primùm hæc, naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut, quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod non honestum.

Quòd si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate vel indolentiâ metiuntur; liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare: sed cùm sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit. quæ autem huic repugnent specie quâdam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem; non videtur ejusmodi debuisse deliberationem introducere, in quâ, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur, *convenienter naturæ vivere*, id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum virtute congruere semper; cætera autem, quæ secundùm naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ita sit, putant quidam hanc comparationem non rectè introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè veréque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo; similitudines honesti esse possunt.

Vicit ergo utilitas honestatem: immo verò honestas utilitatem secuta est. Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, siquando cum illo, quod *honestum* intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus *utile*, formula quædam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus.

Erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæque maximè consentanea; quam quidem in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis & à Peripateticis vestris, (qui quondam iidem erant, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen splendidiùs hæc ab eis disseruntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur, nec utile quidquam, quod non honestum; quàm ab eis, quibus aut honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunque maximè probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum & societatem; si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maximè est secundùm naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari & interire totum corpus necesse est; sic, si unusquisque nostrûm rapiat ad se

commoda aliorum, detrahátque quod cuique possit emolumenti suî gratiâ, societas hominum & communitas evertatur necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est, non repuguante naturâ: illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias,opes augeamus.

Neque verò hoc solùm, naturâ id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum(quibus in singulis civitatibus respublicæ continentur) eodem modo constitutum est, ut non liceat sui commodi causâ nocere alteri: hoc enim spectant legis, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem, quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina & humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundùm naturam volent vivere,) nunquam committet, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat.

Etenim multò magis est secundùm naturam excelsitas animi et magnitudo, itémque comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ; quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est: detrahere autem alteri suî commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem.

Itémque magis est secundùm naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conservandis aut juvandis, maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cælestium collocavit, quàm vivere in solitudine, non modò sine

ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque & splendidissimo ingenio longè illam vitam huic anteponit: ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem homini nocere non posse.

Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuipiam injuriam: si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis, quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quòd ullum aut corporis aut fortunæ vitium animi vitiis gravius existimat.

VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque & universorum; quam si ad se quisque rapiet, dissolvetur omnis humana consortio. Atque etiam si hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit; necesse est secundùm eandem naturam, omnium utilitatem esse communem: quod si ita est, unâ continemur omnes & eâdem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur: verum autem primum; verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos, commodi sui causâ; aliam rationem esse civium reliquorum: hi sibi nihil juris & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ

sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversùs deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa vel corporis vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ: hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum.

Forsitan quispiam dixerit: Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minimè verò: non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima: nam, si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitates causâ, detraxeris, inhumanè feceris, contráque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicæ atque hominum societati, si in vitâ remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potiùs, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus aut egestas, aut quid hujusmodi, quàm detractio aut appetitio alieni; sed communis utilitatis derelictio contra naturam est

est enim injusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atque inutili, ad sapientem, bonum fortémque virum transferantur res ad vivendum necessariæ; quî si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut nè ipse de se bene existimans, sesèque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati.

Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est: nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potiùs summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista, in figurâ hominis, feritas & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur.

VII. Ejusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed, quoniam operi inchoato propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quæ

dam sibi concedantur, quò faciliùs, quæ volunt, explicent; sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil, præter id, quod honestum sit, propter se esse expetendum: sin hoc non licet per Cratippum, at illud cèrte dabis, quod honestum sit, id esse maximè propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est; & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile.

Ac primùm Panætius in hoc defendendus est, quòd non utilia cum honestus pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat,) sed ea, quæ viderentur utilia verò utile, quod non idem honestum; nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negátque ullam pestam majorem in vitam hominum invasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

VIII. Cùm igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri necesse est: sed si, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim & convenientia & constantia natura desiderat aspernatúrque contraria), nihilque tam secundùm naturam, quàm utilitas, certè in eâdem re utilita-

& turpitudo esse non potest. Itémque, si ad honestatem nati sumus, eáque aut sola expetenda est (ut Zenoni visum est); aut certè omni pondere gravior habenda, quàm reliqua omnia (quod Aristoteli placet), necesse est, quod honestum sit esse aut solum aut summum bonum: quod autem bonum, id certè utile: ita, quidquid honestum, id utile.

Quare error hominum non proborum, cùm aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuò secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes direptionésque sociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremò etiam in liberis civitatibus regnandi existunt cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest: emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident; pœnam non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident.

Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (est enim totum sceleratum & impium), qui deliberant, utrùm id sequantur, quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent: in ipsâ enim dubitatione facinus, inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi & occultandi spes opinióque removenda est: satis enim nobis (si modò in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos hominésque celare possimus, nihil tamen avarè, nihil injustè, nihil libidinosè, nihil inconstanter esse faciendum.

IX. Hinc ille Gyges inducitur à Platone ; qui, cùm terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneúmque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent ; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulúmque aurem in digito ; quem ut detraxit, ipse induit (erat autem regius pastor) : tum in concilium pastorum se recepit : ibi, cùm palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipse autem omnia videbat : idem rursus videbatur, cùm in locum annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit, eâque adjutrice regem dominum interemit, sustulit, quos obstare arbitratur : nec in his enim quisquam facinoribus potuit videre : sic repentè annuli beneficio rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet ; honesta enim bonis viris, non occulta quæruntur.

Atque hoc loco philosophi quidam, minimè mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone : quasi verò ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis hujus annuli, & hujus exempli : si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cùm aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris ; si id diis hominibúsque futurum sit semper ignotum, sisne facturus? Negant id fieri posse : quanquam potest id quidem, sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rusticè sanè : negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident : cùm enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint ; non quærimus; possintne

lare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si, responderint, se, impunitate propositâ, facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur.

X. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbent animos utilitatis specie; non, cùm hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est); sed illud, possítne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videre facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adjutor: cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tolendam; quod erat utile patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine quâ ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit ejus; cui cùm visum esset utilius, solum, quàm cum altero, regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem & humanitatem, ut id, quod utile videbatur neque erat, assequi posset. Et tamen muri causam opposuit, speciem honestatis neque probabilem, neque satis idoneam: peccavit igitur, pace vel Quirini vel Romuli dixerim.

Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliísque tradendæ, cùm his ipsi egeamus; sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuriâ fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa: qui stadium (inquit) currit, eniti & contendere debet, qu[illegible] possit, ut vincat: supplantare eum,

quîcum certet, aut manu depellere, nullo modo debet: sic in vitâ sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri deripere, jus non est.

Maximè autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere quod rectè possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cætera generis ejusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt: at neque contra rempublicam neque contra jusjurandum ac fidem, amici causâ, vir bonus faciet: ne si judex quidem erit de ipso amico; ponit enim personam amici, cùm induit judicis. Tantùm dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit; & ut orandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet: cùm verò jurato sententia dicenda sit, meminerit deum se adhibere testem, id est, (ut ego arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit Deus ipse divinius. Itaque præclarum á majoribus accepimus morem rogandi judicis, (si eum teneremus), *quæ salvâ fide facere possit.* Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo antè dixi, honestè amico à judice posse concedi; nam, si omnia facienda sint, quæ amici velint, non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt.

Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem & Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset; vas factus est alter ejus sistendi, ut, si ille non revertisset,

moriendum esset ipsi : qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut, se ad amicitiam tertium adscriberent.

Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitiæ, cum eo, quod honestum est, comparatur ; jaceat utilitatis species, valeat honestas : cùm autem in amicitiâ, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio & fides anteponatur amicitiæ : sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

XI. Sed utilitatis specie in republicâ sæpissime peccatur ; ut in Corinthi disturbatione nostri. Duriùs etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur : hoc visum est utile ; nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræeo : sed nihil, quod crudele, utile : est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maximè inimica crudelitas.

Malè etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eósque exterminant ; ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper : nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere ; quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus & Scævola : usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica, cùm sæpe, tum maximè bello Punico secundo : quæ, Cannensi calamitate acceptâ majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis ; nulla timoris significatio ; nulla mentio pacis : tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret.

Athenienses, cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerèntque, ut urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Græciæ classe de-

fenderent, Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate.

Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reipublicæ salutare, sed id sciri opus non esse: postulavit, ut aliquem populus daret, quîcum communicaret: datus est Aristides: Huic ille, Classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse; quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audîsset, in concionem magnâ expectatione venit; dixítque perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt: totámque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide repudiaverunt. Meliùs hi, quàm nos, qui piratas, immunes; socios, vectigales habemus.

XII. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile; ne tum quidem, cùm id, quod utile esse putes, adipiscare. Hoc enim ipsum, utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur, ut animadvertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus Alexandriâ Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopiâ & fame, summáque annonæ caritate: si idem sciat, complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas, petentes Rhodum, viderit; dicturúsne sit id Rhodiis, an silen-

tio suum quàm plurimo venditurus ? Sapientem & bonum virum fingimus : de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet ; sed dubitet, an turpe non sit.

In hujusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico ; aliud Antipatro discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret : Diogeni venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agére, & quoniam vendat, velle quàm optimè vendere : Advexi ; exposui : vendo meum non pluris quàm cæteri ; fortasse etiam minoris, cùm major est copia : cui fit injuria ? Exoritur Antipatri ratio ex alterâ parte : Quid ais ? tu, cùm hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati, eâque lege natus sis, & ea habeas principia naturæ, quibus parere & quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissímque communis utilitas tua sit ; celabis homines, quid iis adsit commoditatis & copiæ ? Respondebit Diogenes fortasse sic : aliud est celare, aliud tacere : neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum, quæ tibi plus prodessent cognita, quàm tritici utilitas : sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immò verò (inquiet ille) necesse est, si quidem meministi esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquiet ille ; sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit ? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum.

XIII. Vides in hac totâ disceptatione, non illud dici, Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam : sed ita expedire, ut turpe non sit ; ex alterâ autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nôrit, cæteri ignorent : pestilentes sint, & habeantur salubres ; ignoretur in omnibus cubiculis apparere serpentes ; malè materiatæ, ruinosæ ; sed hoc præter dominum nemo sciat : quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædésque vendiderit pluris multò, quàm se venditurum putârit, num id injustè an improbè fecerit ?

Ille verò, inquit Antipater : Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere ? Plus etiam est, quàm viam non monstrare : nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà : Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est ? ille, quod non placebat, proscripsit ; tu, quod placebat, emisti. Quòd si qui proscribunt, *villam bonam, benèque ædificatam*, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione ; multo minùs, qui domum non laudârunt : ubi enim judicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse ? Sin autem dictum non omne præstandum est ; quod dictum non est, id præstandum putas ? Quid verò est stultius, quàm venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare ? Quid autem tam absurdum, quàm si domini jussu ita præco prædicet, *Domum pestilentem vendo ?*

Sic ergo, in quibusdam causis dubiis, ex alterâ parte defenditur honestas ; ex alterâ ita de utili-

licitur, ut id, quod utile videatur, non modò
honestum sit, sed etiam non facere turpe.
est illa, quæ videtur utilium fieri cum hones-
pe dissensio. Quæ dijudicanda sunt : non
, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explica-
. Non igitur videtur nec frumentarius ille
ios, nec hic ædium venditor celare emptores
sse : neque enim id est celare, quidquid reti-
; sed cùm, quod tu scias, id ignorare emolu-
i tui causâ velis eos, quorum intersit id scire.
autem celandi genus quale sit, & cujus homi-
uis non videt ? certè non aperti, non simpli-
on ingenui, non justi non viri boni ; versuti
, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi,
atoris, vafri : hæc tot, & alia plura nonne inu-
st vitiorum subire nomina ?

V. Quòd si vituperandi sunt, qui reticue-
quid de iis existimandum est, qui orationis
atem adhibuerunt ? C. Canius, eques Roma-
ec infacetus & satis literatus, cùm se Syracu-
iandi (ut ipse dicere solebat,) non negotian-
sâ contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos
emere, quò invitare amicos, & ubi se oblec-
sine interpellatoribus posset. Quod cùm
buisset, Pythius ei quidam, qui argentariam
t Syracusis, venales quidem se hortos non
, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis ; &
ad cœnam hominem in hortos invitavit in
m diem. Cùm ille promisisset, tum Pythi-
esset, ut argentarius, apud omnes ordines
s, piscatores ad se convocavit, & ab his pe-
t ante suos hortulos postridie piscarentur,
e, quid eos facere vellet. Ad cœnam tem-
nit Canius : opiparè à Pythio apparatum
um : cymbarum ante oculos multitudo :

pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur.

Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi? tantúmne piscium, tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hæc aquatio: hac villâ isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primò, Quid multa? impetrat; emit homo cupidus & locuples tanti, quanti Pythius voluit; & emit instructos: nomina facit, negotium conficit. Invitat Canius postridie familiares suos: venit ipse maturè: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos videret. Nullæ (quod sciam,) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent; itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega & familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cùm ex eo quæreretur, quid esset *dolus malus*, respondebat, *Cùm esset aliud simulatum, aliud actum.* Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum.

XV. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex omni vitâ simulatio dissimulatióque tollenda est: ita, nec ut emat meliùs, nec ut vendat, quidquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela duodecim tabulis, & circumscriptio adolescentium lege Lætoriâ; & sine lege, judiciis, in quibus additur, *ex fide bonâ*. Reliquorum autem judiciorum hæc verba

maximé excellunt; in arbitrio rei uxoriæ, *melius*, *æquius*: in fiducia, *ut inter bonos bene agier*. Quid ergo? aut in eo, quod *melius*, *æquius*, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cùm dicitur, *inter bonos bene agier*, quidquam agi dolosè aut malitiosè potest? Dolus autem malus simulatione & dissimulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. Non licitatorem venditor, nec, qui contra se licea tur, emptor opponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quàm semel, eloquetur.

Q. quidem Scævola, P. filius, cùm postulâsset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset, dixit, se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget, sapientis negant; ut si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios sapientes existimant; ex quo Ennius, *ne quidquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret*. Verè id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse nihil contra mores, legis, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solùm nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximéque reipublicæ: singulorum enim facultates & copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulo antè dixi, placere nullo modo potest: etenim omnino tantùm se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed sive simulatio & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non

versetur: sive vir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini; certè istum virum bonum non facilè reperimus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile.

XVI. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret; à jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta: quidquid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cùm in arce augurium augures acturi essent, jussissémque T. Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis; Claudius proscripsit insulam: vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius: huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius, cùm demolitus esset, cognôssétque Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, quidquid sibi dare, facere oporteret *ex fide bonâ*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater; ut enim cæteri ex patribus, sic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus: is igitur judex ita pronuntiavit; Cùm in venundando rem eam scîsset, & non pronuntiâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor.

Quòd si rectè judicavit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentum venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes cor-

prehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis antè annis emerat. Hæ Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat: quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari. Æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos.

XVII. Sed aliter legis, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere possunt; philosophi, quatenus ratione & intelligentiâ. Ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiosè, ne quid simulatè, ne quid fallaciter. Súntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe insidunt: sic tu ædes proscribas; tabulam, tanquam plagam, ponas; domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens; hoc quanquam video, propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri aut jure civili; tamen naturæ lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile esse voluerunt; quod [illegible] idem continuò gentium; quod

autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus; umbrâ & imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, *uti ne propter te, fidémve tuam captus fraudatúsve sim?* quàm illa aurea, *ut inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione!*

Sed, qui sint *boni*, & quid sit *bene agi*, magna quæstio est. Qu. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, *ex fide bonâ;* fideíque bonæ nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur: in his magni esse judicis statuere, (præsertim cùm in plerisque essent judicia contraria,) quid quemque cuique præstare oporteret.

Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eáque malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab eâ distátque plurimùm: prudentia est enim locata in delectu bonorum & malorum; malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis solum jus civile, ductum à naturâ, malitiam fraudémque vindicat; sed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fugâ, de furtis, præstat edicto Ædilum. Heredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundúm naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscientiâ: nec ulla pernicies viæ major invenire potest, quàm in malitiâ simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia re-

cuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur! quotus enim quisque reperietur, qui impunitate & ignoratione omnium propositâ, abstinere possit injuriâ?

XVIII. Periclitemur, si placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est; qui non verbis sunt & disputatione philosophorum, sed vinculis & carcere fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni.

L. Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græciâ Romam attulerunt: quod quo faciliûs obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassum, & Qu. Hortensium, homines ejusdem ætatis potentissimos: qui, cùm illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Basilius M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eúmque fecisset heredem; *hunc dico patronum agri Piceni & Sabini*; (ô turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim si is, qui non defendit injuriam neque propulsat à suis, cùm potest, injustè facit (ut in primo libro disserui;) qualis habendus est is, qui non modò non repellit, sed etiam adjuvit injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum; non veritate sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus,

aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falsò : nam eadem utilitatis, quæ honestatis est regula : qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus : sic enim cogitans, *Est istuc quidem honestum, verùm hoc expedit*, res à naturâ copulatas audebit errore divellere ; qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium.

XIX. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere ; hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres posset scriptus esse, qui re verâ non esset heres, in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, isque, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se, transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergo ? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipse succedat ? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat ? Immò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.

Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, *ni bonus vir esset :* itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum ; ne aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrà judicâsset ; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse,

cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modò facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent ? à quibus natum est id, quod jam contritum est vetustate proverbium : cùm enim fidem alicujus bonitatémque laudant, dignum esse dicunt, quîcum in tenebris mices. Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere ? Vidésne igitur, hoc proverbio neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo antè fingebam, digitorum percussione hereditates omnium posse convertere? ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest ; sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest adversante & repugnante naturâ.

XX. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur, Qu. Metellum, cujus legatus erat, summum virum & civem, cùm ab eò, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum ducere; si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum aut mortuum Jurgurtham se in potestatem populi Romani redacturum. Itaque factus est ille quidem consul ; sed à fide justitiâque discessit, qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit.

Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, collegiúmque prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententiâ constitueretur: *jactabatur enim temporibus illis nummus, sic ut nemo posset scire, quid haberet.* Conscripserunt communiter edictum cum pœnâ atque judicio; constituerúntque, ut omnes simul in rostra post meridiem descenderent: & cæteri quidem alius alio; Marius à subselliis in rostra rectâ, idque, quod communiter compositum fuerat. solus edixit: *&* ea res, si quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis statuæ: ad eas thus *&* cerei: quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior.

Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque execute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in eâ species, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere, fallere? nihil profectò minùs. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni *&* splendorem *&* nomen amittas? quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiámque detraxe-

rit ? Quid enim interest, utrùm ex homine se quis conferat in belluam, an in hominis figurâ immanitatem gerat belluæ ?

XXI. Quid ? qui omnia recta & honesta negligent, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujùs ipse audaciâ potens esset ? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ : id quâ injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditè fortasse, sed tamen ut res possit intelligi :

Nam, si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est : aliis rebus pietatem cola.

Capitalis Eteocles, vel potiùs Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit.

Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas ? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominúsque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est : probat enim legum & libertatis interitum, earúmque oppressionem tetram & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in eâ civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile ; quâ hunc objurgatione ; aut quo pòtiùs convicio à tanto errore coner avellere ? potest enim (dii immortales !) cuiquam esse utile fœdissimum & teterrimum parricidium patriæ ; quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur ? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & qui-

dem sic, ut hæc duo verbo inter se discrepare, re tamen unum sonare, videantur.

Non habeo ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quàm regnandi, esse posset: nihil contrà inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem: possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorúmque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni,

inquit Accius. At cui regno? quod, à Tantalo & Pelope proditum, jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coegisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maximâ & gratiâ futurus sit & gloriâ? Quòd si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil es, se utile, quod non honestum sit.

XXII. Quanquam id quidem, cùm sæpe aliâ, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio, consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, cúmque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum; idque factum ejus à senatu laudatum est. Atqui si spe-

soluturûsne sit eos, si cui debeat, pro bonis ? Diogenes ait ; Antipater negat, cui potiùs assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeâtne dicere ? Non necesse putat Diogenes : Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controversa jura Stoicorum. In mancipio vendendo dicendâne vitia, non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili ; sed hæc, mendacem esse ; aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur ; alteri non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicétne ei vir bonus, aurum illud esse ? an emat denario, quod sit mille denariûm ? Perspicuum jam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

XXIV. Pacta & promissa sempérne servanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores solent) facta sint ? si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigerítque, ne illo medicamento unquam posteà uteretur ; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot pòst inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti ; quid faciendum sit ? Cùm sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriæ ; vitæ & saluti consulendum est.

Quid ? si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cùm ei testamento sestertiûm millies relinquatur, ut antè, quàm hereditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quòd aliter eum heredem scripturus ille non esset : faciat, quod promiserit, necne ? Promisisse nollem, & id arbitror fuisse gravitatis : sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestiùs mentietur, si ex hereditate nihil ceperit, quàm

si ceperit : nisi fortè eam pecuniam in reipublicæ magnum aliquod tempus contulerit, ut vel saltare eum, cùm patriæ consulturus sit, turpe non sit.

XXV. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optâsset : optavit ut in currum patris tolleretur : sublatus est ; atque is antè, quàm constitit, ictu fulminis deflagravit. Quantò meliùs fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum ? Quid, quòd Theseus exegit promissum à Neptuno ? cui cùm tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti filii sui, cùm is patri suspectus esset de novercâ : quo optato impetrato Theseus in maximis fuit luctibus.

Quid ? Agamemnon cùm devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potiùs non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neque semper deposita reddenda : Si gladium quis apud te sanâ mente deposuerit, repetat insaniens : reddere, peccatum sit ; non reddere, officium. Quid ? si is, qui apud re pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddâsne depositum ? non credo : facias enim contra rempublicam, quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ honesta naturâ videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidam, quæ videntur esse u-

tilitates contra justitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum.

Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, eisdum versabimur, cùm docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de prudentiâ quidem, quam vult imitari malitia; itemque de justitiâ, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis; quarum altera in animi excellentis magnitudine & præstantiâ cernitur, altera in conformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ.

XXVI. Utile videbatur Ulyssi, ut quidem poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sedingimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio: Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego verò istam contemnendam & abjiciendam; quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si ni illâ simulatione perseverâsset? qui cùm maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace;

Cujus' ipse princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit; ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istius pervepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuò falleret.

Illi verò non modò cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm

deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum.

Sed dimittamus & fabulas, & externa ; ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africâ ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is, cùm Romam venisset, utilitatis speciem videbat ; sed eam, ut res declarat, falsam judicavit : quæ erat talis ; manere in patriâ, esse domi suæ cum uxore, cum liberis ; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum : quis hæc neget esse utilia ? quid censes ? magnitudo animi & fortitudo negat.

XXVII. Num locupletiores quæris auctores ? harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit ? In senatum venit, mandata exposuit ; sententiam ne diceret, recusavit : quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (O stultum hominem, dixerit, quispiam, & repugnantem utilitati suæ !) reddi captivos negavit esse utile : illos enim adolescentes esse, & bonos duces ; se jam confectum senectute : cujus cùm valuisset auctoritas, captivi retenti sunt, ipse Carthaginem rediit : neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum : Neque verò tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci : sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cùm vigilando necabatur, erat in meliore causâ, quàm si domi senex captivus

perjuris consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captivos remittendos, verùm etiam dissuaserit. Quomodo stultè? etiámne si reipublicæ conducebat? potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potiùs, qui ea non studiosissimè persequatur? sed, quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate utilia reperire, propterea illa prima & summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus.

Quid est igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, (non eorum modò, qui deum nihil habere ipsum negotii, dicunt, & nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid & moliri volunt,) nunquam nec irasci deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. An ne turpiter faceret? Primùm, minima de malis: num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium,

Fregisti fidem. Neque dedi, neque do infideli cuiquam,

quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur.

Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, víderi quædam utilia, quæ non sint; sic se dicere,

videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse, sed fit non honestum; quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc ferè contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret, qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi: est enim jusjurandum affirmatio religiosa: quod autem affirmatè, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est: jam enim non ad iram deorum, quæ nulla est; sed ad justitiam & ad fidem pertinet: nam præclarè Ennius;

O Fides alma, apta pinnis, & Jusjurandum Jovis!

Qui igitur Jusjurandum violat, is Fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis optimi maximi (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt.

At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed ne malum quidem esse, maximâ auctoritate philosophi affirmant: quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum nolite, quæso, vituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem populi Romani, qui retinendi officii causâ cruciatum sublerit voluntarium? Nam quod aiunt, minima de malis, id est,

at turpiter potiùs, quàm calamitosè: An est ullum majus malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri?

Itaque, nervosiùs qui ista disserunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissiùs, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco rectè a poetâ; quia, cùm tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit, videant, ne quæratur latebra perjurio.

Est autem jus etiam bellicum, fidesque jurisjurandi sæpe cum hoste servanda: quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum est perjurium; ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris: nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium: cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum esse commune. Non enim falsum jurare, perjurare est; sed, quod ex animi tui sententiâ jurâris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, perjurium est: scitè enim Euripides,

Juravi linguâ, mentem injuratam gero.

Regulas verò non debuit conditiones pactionésque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur; adversùs quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia: quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset.

XXX. At verò T. Veturius & Sp. Postumius, cùm iterum consules essent, quia, cùm malè pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi senatûsque fecerant. Eodémque tempore Tib. Numicius, Qu. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor & auctor fuit. Quod idem multis annis pòst C. Mancinus; qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatûs auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex senatusconsulto ferebant; quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestiùs hic, quàm Qu. Pompeius, quo, cùm in eâdem causâ esset, deprecante, accepta lex non est. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quàm honestas; apud superiores, utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est.

At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis: non enim suo judicio stetit sed suscepit causam, ut esset judicium senatûs; cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent: ita incolumis in patriâ Regulus restitisset: quod quia patriæ non utile putavit, idcirco sibi honestum & sentire illa & pati credidit. Nam quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: immò verò esse, non fieri: est enim nihil utile, quod idem non hones-

tum; nec quia utile, honestum est; sed quia honestum, utile.

XXXI. Quare, ex multis mirabilibus exemplis, haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex totâ hâc laude Reguli unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit: nam, quòd rediit, nobis nunc mirabile videtur; illis quidem temporibus aliter facere non potuit: itaque ista laus non est hominis, sed temporum; nullum enim vinculum ad adstringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis; indicant sacratæ; indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides; indicant notiones animadversionésque censorum, qui nullâ de re diligentiùs, quàm de jurejurando, judicabant.

L. Manlio, A. filio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegâsset, & rure habitare jussisset: quod cùm audivisset adolescens filius negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & cum primâ luce Pomponii domum venisse dicitur: cui cùm esset nunciatum; quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotísque arbitris ad se adolescentem jussit venire: at ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravítque, se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit, hoc coactus terrore Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi causâ desistere necesse esset: Manlium missum

fecit: tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit; cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi & fugati: magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbè severus in filium.

XXXII. Sed, ut laudandus Regulus in conservando jurejurando, sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, à senatu re non impetratâ; unum ex decem, qui, paulo post quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra liberatum se esse jurejurando interpretabatur. Non rectè; fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus: eos senatus non censuit redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri posset: ut esset insitum militibus nostris aut vincere aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem; quòd senatus populùsque Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vin-

cuntur. Acilius autem, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur; eósque à censoribus, omnibus ignominiis notatos.

Sit jam hujus loci finis: perspicuum est enim, ea, quæ timido animo, humili, demisso fractóque fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicæ, censuisset, aut domi remanere voluisset,' non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.

XXXIII. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentiâ, temperantiâ continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici atque Annicerii philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutémque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis: quibus obsoletis floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctórque sententiæ. Cum his, viris equísque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est: nam si non modò utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejúsque constitutionis spe exploratâ, ut à Metrodoro scriptum est, continetur; certè hæc utilitas, et quidem summa (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitates? quàm miser virtutis famulatus servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? fac nihil isto esse jucundius; quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborúmque con-

temptio ? quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore ; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona, voluptate terminaverit ; mala, dolore : ut, si illum audiam de continentiâ & temperantiâ ; dicit ille quidem multa multis locis : sed aqua hæret, ut aiunt ; nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate ? est enim temperantia libidinum inimica : libidines autem, consectatrices voluptatis.

Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt : dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potiùs, omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur & in societate generis humani : neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatémve referantur.

Conferamus igitur in pauca : nam, ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria ; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bono-

rum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus miscevi & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est suprà disputatum : sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio ; nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Habes à patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ magnum ; sed perinde erit, ut acceperis : quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me è medio cursu clarâ voce patria revocâsset) aliquando me quoque audires : sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporis quantum poteris ; poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexéro, te hoc scientiæ genere gaudere ; tum & præsens tecum propediem, ut spero, & dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibíque persuade, esse te quidem mihi carissimum ; sed multò fore cariorem, si talibus monumentis præceptísque lætabere.

FINIS.

RECOMMENDATIONS

TO WILLETS' GEOGRAPHY,

Just published and for sale by P. Potter,

Poughkeepsie.

Mr. DANIEL H. BARNES, A. M. Principal of Dutchess County Academy, whose reputation as a public Teacher of Youth, stands as high as that of any man in the state, has politely communicated to us his opinion, in the following note—

Poughkeepsie, 2d June, 1814.

Mr. POTTER,

I have received a copy of your "EASY GRAMMAR OF GEOGRAPHY," and in answer to the request therewith communicated, I am happy to inform you, that the book, as to its plan and arrangement, meets my *entire approbation*. The method of placing the *exercises* immediately after each principal division of the globe, and making them include all the important facts previously laid down, appears to be admirably calculated to facilitate the rapid and correct progress of the students. The propriety of *closing* with astronomy is obvious. The maps are neatly executed, and being bound separately from the book, will be highly useful and convenient. I do not hesitate to say, that in my estimation, this compendium of geography, is preferable, as a *first* book, to any which I have seen. I shall adopt it immediately in my department, and recommend it to the other masters in this institution.

Yours respectfully,

D. H. BARNES.

RECOMMENDATIONS.

Mr. R. O. K. BENNETT, from whom the following letter has been received, is a teacher of the first standing and respectability, who has for many years been employed in the city of Albany.

ALBANY, June 24, 1814.

Dear Sir—Your "*Easy Grammar of Geography*," and accompanying Atlas, have been duly received. As an elementary book, it is justly entitled to a preference to any I have seen on the subject. It supplies what has long been wanting in common schools and academies, and what I have frequently heard called for—an easy epitome of Geography, at a moderate price, and on a plan calculated to exercise the ingenuity, as well as the memory of pupils. Thoroughly convinced of its utility, I shall lose no time in introducing it into my school; and shall be much rejoiced to find it soon in general use. The astonishing and truly gratifying changes which have taken place in the political aspect of Europe, will render it necessary for the compiler to make in a second edition (which I hope a discerning public will soon call for) some trifling alterations. Wishing you all the success to which the merits of this book justly entitle you, I remain,

Your obliged humble servant,

R. O. K. BENNETT.

Mr. P. POTTER.

Mr. John Griscom, a Teacher of the first respectability in the city of New-York, has favored us with the following note.

I have examined an "Easy Grammar of Geography" prepared by Jacob Willets, and do not hesitate to say, that the author, in my opinion, has fully attained the object he had in view; viz. to improve the popular little work of Goldsmith, and especially to adapt it more completely to the youth of this country. Thus improved, I consider it as one of the best Geographical compends for the use of American Schools, which has yet been published,

JNO. GRISCOM.
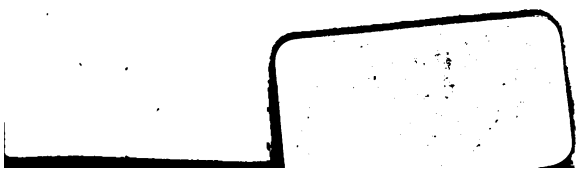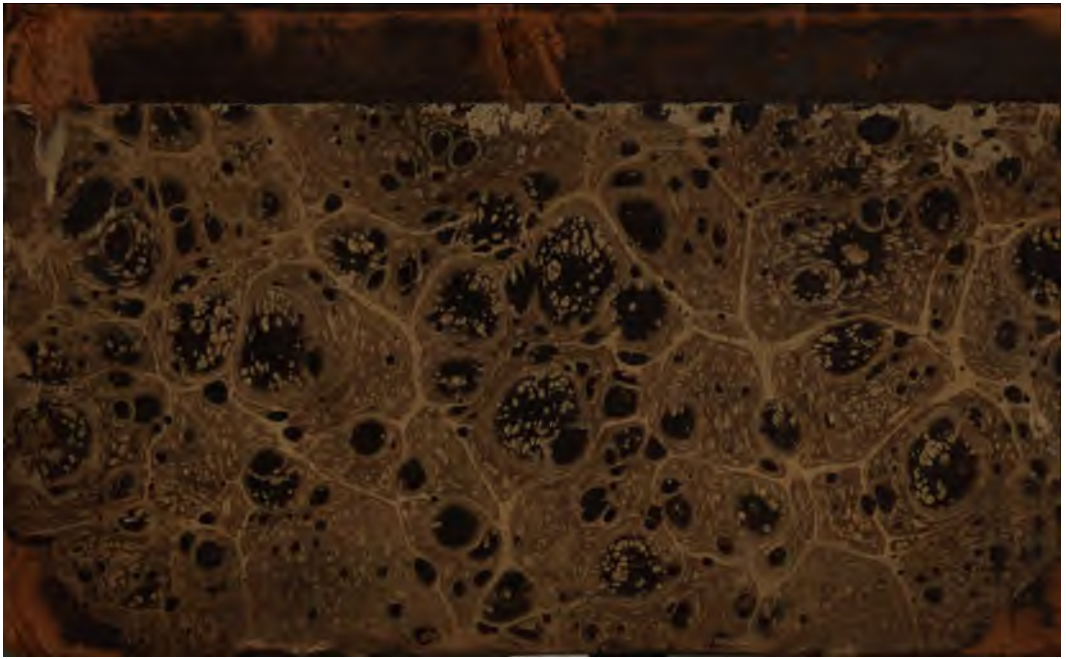
New-York, 7 mo 9th, 1814.